

«KALEVIPOEG» MUUSIKAS

R. Ritsing

Tartu Muusikakool

«Kalevipoeg», eesti rahvusliku progressiivse ja võitleva kirjanduse suurteos, on jõudnud auväärsele ikka. Saja aasta kestel on ta olnud meie kunsti ja kultuuri üks suunavaid tähtsaid.

Marksismi-leninismi klassikud pidasid rahvaloomingut tähtsaks kommunistliku kasvatuse teguriks ja progressiivseks elunähtuseks. Palju on uuritud rahvaluule sõnalist osa. On aga vaja valgustada ka selle muusikalist külge, esteetiliste ja eetiliste väärtuste seisukohalt pole see kaugeltki vähem oluline. Selles mõttes on eriti iseloomustav V. I. Lenini hinnang rahva lauluvarale (sõnad koos viisidega): «Milline huvitav materjal. Sellel materjalil võiks kirjutada väga ilusa uurimuse rahva ootustest ja lootustest... rahvalooming — see on nii vajalik ja tähtis rahva hingeelu tundmaõppimiseks ka meie päevil...»¹

«Kalevipoeg» on koostatud lauldavast ja jutustatavast rahvaloomingust, millele Fr. R. Kreutzwald lisas omapoolseid täiendusi, kasutades seejuures ka mõningal määral kirjanduslikke allikaid («Kalevala», antiikeeposed, Ossiani laulud). Järelikult oli juba osal «Kalevipoja» algmaterjalist (rahva seas retsiteerituna ja laulduna levinud rahvalaulude näol) ammu aegne tihe side muusikaga.

Muusikategelaste suhtumist «Kalevipojasse» väljendavad ilmekalt kirjutised, kus jagatakse tunnustust eeposele kui rikkalikule loominguallikale.

On huvitav märkida dr. K. A. Hermanni poolt avaldatud mõtteid «Kalevipoja» kohta Fr. R. Kreutzwaldi biograafilises ülevaates, kus öeldakse järgmist: «Kalevipoja-lugulaul ei ole ka muusika edendamise poolest mitte ilma tähtsusega. Temas on mõndagi osa juba viisi all, aga kahtlemata on tema tähtsus selle poolest alles tulemas. Vististe saavad heliloojad tulevikus mõndagi pikemat ja lühemat iluhelisünnitust sellest suurest luuleaidast võtma ja muusi-

¹ М. Голденштейн, Музыка в жизни Владимира Ильича Ленина, Ленинград 1959, lk 9.

kasse panema. Sünnis on vägilaul selleks küllalt, sest temas on suur hulk suremata materjali, mis oratoriumide ja cantatide tarvis väga kohane on. Osav helilooja võib siin väga palju mõtteid leida, mis muusikaga väga hästi kokku sünnivad ja pärast kontsertidel ja näitelaval kõige suuremat löbu ja vaimustust kuuljates võivad äratada. Mil see aeg tuleb ja need heliloojad Eesti rahva seast ärkavad, seda etteütelda ei ole võimalik, aga soovida oleks seda küll.»² Ülaloodud seisukohta on kinnitanud ka mitmed hilisemad muusikamehed.³

Seniseist andmeist nähtub, et Kreutzwaldi poolt koostatud «Kalevipoja» tekste kasutas esimesena muusikas Ado Grenzstein oma «Kooli Laulmise raamatus», mis ilmus 1878. aastal. Nii A. Grenzsteini kui K. A. Hermannini algatus ja püüdlused leidsid soodsat vastukaja ja järgijaid, üha tihenema hakkas nende heliloojate hulk, kes löid teoseid «Kalevipoja» tekstile või selle ainestiku alusel.

Eriti tähelepandivasse ja hinnatavasse seisundisse on «Kalevipoeg» tõusnud tänapäeval, selle harrastamine on võtnud suure ulatuse. Tänu nõukogude korrale, mis andis soodsad võimalused rahvuskultuuri tõusuks, on esile kerkinud terve plejaad heliloojaid, kes rahvusliku muusika viljelejatena on hakanud tundma sügavat huvi «Kalevipoja» ainestiku vastu.

1. **Rahvaeeposte kasutamisesest muusikas.** Ülemaailmselt on rahvaeeposte tuginev helilooming niivõrd arvukas, et siin tuleb paratamatult piirduda vaid üksikute karaktersemate ja meile lähedasemate teostega.

Väga sügavalt ja ulatuslikult on haaranud muusikaloomingut antiikeeposed «Ilias» ja «Odüsseia». Need on inspireerinud heliloojaid klassikast kuni tänapäevani suurteks saavutusteks, mille tulemusena on jäädvustunud hulk mitmesuguseid suurteoseid, peamiselt oopereid. Siinjuures olgu märgitud, et Homerose eeposte laialdane kasutamine XVII ja XVIII sajandi ooperimuusikas sõltus itaalia «opera seria» traditsioonidest (antiiktemaatika). Itaaliast levis see traditsioon ka teistesse maadesse. Samuti tõi rahvusliku muusika ja rahvuslike koolkondade esiletõus XIX saj. kaasa huvi oma rahva mineviku, rahvaloomingu, muinasjuttude, saagade ja eeposte vastu. Nii kujunesidki rahvaeeposed hindamatuiks mõjutegureiks rahvusliku muusika arenemisel. Ei saa ka märkimata jätta eeposte patriotilist tähtsust rahvuslikus liikumises eriti neis maades, kus puudus veel rahvuslik iseseisvus.

«Iliase» ja «Odüsseia» ainestiku kasutajaist XVIII sajandist olgu märgitud G. F. H ä n d e l («Deidamia», alapealkirjaga «Achilleus tütarlaste keskel»), Chr. W. G l u c k (ooperid «Paris

² «Laulu ja mängu leht» X (1894), lk. 36.

³ Vt. näit. R. T o b i a s, Raksa kaljut rusikaga. «Päevaleht» nr. 11, 1911 (vt. «Kalevipoeg» XX, 1016); L. N e u m a n n, Vanavara, iseäranis rahvaviiside korjamise tähtsusest. «Eesti Kultuur» II (1913), lk. 198—199.

ja Helena», «Iphigenie Aulises», «Iphigenie Taurises», «Telemachos»), ja W. A. Mozart (ooper «Idomeneos»).

XIX sajandi heliloojaist olgu nimetatud H. Berlioz (kaksikooper «Troojalased»), A. Bungert (nelikooper «Homeeriline maailm» üksikooperitega: «Kirke», «Nausikaa», «Odüsseuse koju-tulek» ja «Odüsseuse surm») ja S. J. Davõdov (tragöödia «Elektra ja Orestes»).

Antiikeeposi kasutasid oma loomingus XIX ja XX sajandi vahe-tusel elanud heliloojaist M. Bruch (kantaat «Odüsseia»), S. Tanejev (ooperi triloogia «Orestes»), R. Strauss (ooper «Elektra»), N. Rimski-Korsakov (kantaat «Homeroses»), E. Boehe (sümfooniline poem «Odüsseuse sõidud») jt.

Ka hilisema aja heliloojad, nagu E. Křenek, E. Werner ja tei-sed, on loonud teoseid eelmainitud eeposte ainestikul.

Huvitavat ning omapärast pilti pakub vene rahvuslike eeposte ja muinaskangelaslugude kasutamine muusikas. Vene rahvusliku ooperiloomingu põhivarasse kuuluvad sellised suurteosed, nagu M. Glinka «Ruslan ja Ludmilla» (A. Puškini järgi), A. Borodini «Vürst Igor» (poemi «Lugu Igori sõjarekest» alusel), N. Rimski-Korsakovi «Sadko» (bõliinade aineil), A. Gretšaninovi bõliina-aineline «Dobrõnja Nikititš» ja tei-sed. Populaarsete vägilasbõliinade ainestikku on kasutanud muu-sikas C. Cavos (ooper «Ilja — vägilane»), V. Serova (ooper «Ilja Muromets»), L. Malaškin (ooper «Ilja Muromets»), A. Borodin (sümfoonia nr. 2, nn. «Vägilassümfoonia»), R. Glier (III sümfoonia, nn. «Ilja Muromets») jt.

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni hakkas jõud-sasti arenema ka teiste Nõukogude Liitu kuuluvate rahvaste (armeenia, aserbaidžaani, burjaat-mongoli, gruusia, kirgiisi, tatari, usbeki jt.) kangelaseepiline muusika.⁴

Vana-Skaandinaavia eepose «Edda» ainestikku on kasutanud P. Cornelius oma ooperis «Gunlöd».

Saksa eepose «Niebelungid» ainestik on populaarseks saanud R. Wagneri nelikooperi «Niebelungide sõrmus» (üksikooperid: «Rheini kuld», «Walküür», «Siegfried» ja «Jumalatehämarus») kaudu.

Ulatuslikku kasutamist on leidnud muusikas ka soome eepos «Kalevala», mille põhjal on R. Kajanus loonud sümfoonilised poeemid «Kullervo» ja «Aino», J. Sibelius sümfoonia «Kuller-vo» ning sümfoonilised poeemid «Toonela luik», «Lemminkäineni kojutulek» jt., L. Madetoja loomingust olgu märgitud sümfoo-niline helind «Kullervo», E. Melartinilt ooper «Aino», A. Launiselt ooper «Kullervo» jt. «Kalevala» ainestikku (pea-miselt Aino ja Sampo teemat) on kasutanud oma muusikaloomin-

⁴ Вопросы изучения эпоса народов СССР. Академия Наук СССР, Москва 1958.

gus ka teiste rahvaste heliloojad, nagu G. Schjelderup, V. Gudkov, I. Viškarjov, R. Pergament jt.

«Kalevala» põhjal on loodud teoseid muidugi ka väikevormides, eriti koorilaule (J. Sibeliuse, T. Kuulalt, V. Hannikainenilt, O. Pesonenilt jt.). Sama tuleb öelda ka teiste eeposte kohta, sest eeposeaineliste väikevormide kasutamine on peaaegu kõigi rahvaste juures küllaltki laiahaardeline ning populaarne.

Eeposeainelisel muusikaloomingul on seega silmapaistev koht rahvusliku muusika arengus.

2. Eepose «Kalevipoeg» muusikalisest miljööst. «Kalevipoja» lähemal vaatlusel haarab meid tema rikkalik ja mitmepalgeline muusikaline miljö. Selle meeldiva fakti põhjusi pole raske leida ja seletada. Heites pilku helilisele ja sõnalisele rahvaloomingule, saab meile ilma pikemata selgeks rahva üldine musikaalsus ja sügav muusikaarmastus. Iseloomustava näite eesti rahva muusikaarmastusest annab meile läti ballaad «Beverina laulik»⁵, milles jutustatakse, kuidas kord naabrid lätlased ja eestlased tülli sattudes olid alustanud sõda.⁶ Eestlaste raevukas rünnak Beverinale, kus elas sangar Talibald, lõi läti kuulsas linnuses tõsise hädaohu. «Mõök ja tuli, nälg ja janu sillutasid surmateed.» Viimases hädas turgatas lätlastele pähe päästev mõte. Nad saatsid oma vana lauliku kindluse müüri aknaavasse, kus ta kandle saatel alustas laulu. Laul ja mäng kandusid eesti malevani, keda haarasid muusikahelid. Rünnak peatus, vaenuvägi kuulas hardumuses ning tõmbus tagasi. Laul oli hävitanud võitlus-iha meeste südameis. Naabrid leppisid.

Sellel legendil on rahva muusikaarmastuse ja muusika mõju seisukohalt kaugele ulatuv tähendus: muusika on rahu ja rahvaste sõpruse süvendaja.

Eesti muusikalis-poetilises pärandis võime täheldada head kunstilist väljenduslikkust, omapärasid fantaasiat ning sisulist haaravust. Rahvas ise ja rahva seast esilekerkinud laulikud⁷ ongi loonud sellele rikkaliku aarde⁸, mille alusel võis toimuda eepose koostamine. Kuid vägagi olulist osa «Kalevipoja» muusikalise miljöo kujundamisel omas kaheldamatult ka eepose koostaja Fr. R. Kreutzwaldi enda musikaalsus, muusikaline silmaring ning lugupidav suhtumine muusikasse.⁹

Eepose esimene lause «Laena mulle kannelt, Vanemuine...» kõlab suure südamesoojusega. Otsene pöördumine laulujumala Vanemuise poole — see on väga tähendusrikas ning iseloomulik.

⁵ J. Wihtol, Beverinas dzeedonis Balade jauktam korim. Vadi Askela 1901.

⁶ Läti Henrik, Liivimaa kroonika, ptk. XII, 6.

⁷ Antiikeeposte puhul aoidid ja rapsoodid.

⁸ Ed. Laugaste, Valimik eesti rahvalaule, Tallinn 1948. Eessõna.

⁹ K. Leichterit ettekanne «Fr. R. Kreutzwald ja muusika» ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimel. Kirjandusmuuseumi poolt korraldatud Kreutzwaldi päeva teaduslikul konverentsil 26. detsembril 1959. aastal.

Selline muusikaline algus saabki kogu eeposele karakterseks ning kandvaks jooneks.

Eeposes ei leidu lugu, kus poleks tegu laulu ning muusikaga.

Kõikjal kohtame väljendeid nagu *õhu helid, õrnad heled* (Sissejuhatus 73), *Laulikute lugusida, / Kandlelööja kiitusida* (Sj. 173), *Kullakeelil kuulutati* (Sj. 187), *Lustilised laululoojad, / Kulda kandle kõlistajad* (Sj. 270/1), *Vanemuise vöösta* (Sj. 312), *«Sõua, laulik, lausa suuga, / Sõua laululaevukesta* (I, 1/2), *Laula, laulik, miks ei laula* (I, 16), *Lausa tõuseb laulu ilu / Kui see päike pilve paisust, / Ajab meele ärkamaie, / Mõtted lustil mõlkumaie* (I, 44/7), *Kuldalaulus lõksutame, / Kuldakeelil kuulutame* (I, 124/3), *Pulmailu pilli peale* (I, 464), *Linnud ladvissa laulema, / Kõod kulda kukkumaie* (II, 18/80), *Laulis vastu laanemetsa, / Hүүdis vastu Hiiuma saari, / Kukkus vastu Kuressaari* (III, 601/3), *Laulukeermed kerkimaie* (IV, 172), *Õõbik hõiskab lepikusta* (V, 70), *Lauliku tiivad lendavad* (V, 129), *Igal linnul oma laulu* (VI, 230), *Laulnud iga päeva kohta, / Targema töö toimetusel* (VI, 407/8), *Sealt saab kena laulutuba, / Laulija lustikamberi, Kus neid sõnu seadeldakse, / Laululõngaks liimitakse* (VI, 905/8), *Nõnda laulis tuuletival / Eide vaimu varjukene* (VII, 402/3), *Lauliku teeradale, Kannelniku käigi peale* (VIII, 5/6), *Siis ma laulan muistelaule, / Lõksutan lauliku lugusid* (VIII, 66/8), *Seal laulan tule tuisusse* (VIII, 73), *Laulis vara, laulis hilja* (VIII, 416), *Isa õues laulsid linnud* (IX, 434), *Lapsed lustil laulemaie* (IX, 537), *Laena lusti laulikule* (X, 3), *Laulis lindu lepikusta, / Tarka lindu tamikusta* (X, 40/1), *Laulnud seitse salalugu / Igal päeval enne koitu* (XI, 474/5), *Laulis tamme latvadesta, / Häälitselles paksust lehist* (XII, 910/11), *Juba mina nullu laulin* (XIII, 28), *Peiupilli tantsitelles* (XIII, 995), *Süis võib pidu pajatelles / Luike lustikeelel laulda* (XIII, 999/1000), *Siis ta laulaks pika päeva, / Laulaks läbi talve õõgi, / Laulaks nalja ehk nädala* (XIV, 5/7), *Need on karjalapse laulud, / Teopoiis trallitused, / Korrapiiga kõõrutused, / Vanaeide vokilaulud* (XV, 17/20), *Läki lalluluhtadelle* (XV, 46), *Veeretagem lauluvärtnad* (XV, 617), *Peast läks mitu pillikesta, / Käest mitu kandililugu* (XV, 693—694), *Seal ju laulid ilmatargad, / Ilmatargad, maakavalad / Õnnelaulu hõisatelles* (XVI, 260²), *Laulusõnad lepitamas, / Targad sõnad talitemas* (XVI, 672/3), *Vanemuine, laulutarka, / Lase kuldalõngakesi, / Hõbedasi heidekesi* (XVIII, 14/6), *Kuldakellakese helin* (XVIII, 541), *Lustihelin tõusis lauvalt* (XIX, 471), *Laulik istus laua taga, / Kandlelööja teiste keskel, / Laskis laulu lendamaie* (XIX, 482/4), *Appi astus kaljupoissi, / Rootsi kandle kõlistaja* (XIX, 828/9), *Laula, laula linnukeeli, / Häälitsele hõbenokka, / Kuldakügu kuulutele* (XX, 16/8), *Tutu-lutu, tutu-lutu! / Hүүdis Kalevite sarvi* (XX, 218/9), *Kalevipoja kiljatus / Saab veel aastasada-della / Sündinud kahju sõnaldama, / Kuni kattev murukaissu / Viimsel laulja võsukesel, / Kuldanonak linnukesel / Surmas suu saab sulgemaie* (XX, 905/10), *Kuulas käsipõsekiile / Laulikute lugusida, / Miska tema tegusida, / Jumedaida juhtumisi, / Ilmas ilmud imedusi / Tulepaistel pajatati, Kuldakeelil kuulutati* (XX, 945—950).

Võrdluseks olgu siin nimetatud, et ka Suure Tõllu muistendeis Tõllu poeg õpib viulimängimist.

Eepose kangelased ja teisedki tegelased on laulujumala Vanemuise väärilised lauliku, osavad nii lauljatena kui mängijatena. Kalevipoja ema Linda oli *laulusuuga* (II, 16). Kui Kalevipoeg lapsena *Lõikas kisa lusti päras* ja *Nuttis õhtust hommikuni* (II, 648, 650), siis ema Linda *Vilistas laulu väetile / Suikumise soovituseks* (II, 645—646). Rahvasuus on levinud arvamus: kes lapsena palju karjub, sellest saab hea laulumees («hea kõriga»). Käib ju see ka Kalevipoja kohta. Kangelasest arenes otse imeväärne laulumees ja sarvepuhuja. *Ta laulis, et mered mürasid, / Kaljud vastu kärasivad* jne. (III, 629/30). Korduvalt kuuleme sellest mujalgi.

Kalevipoja vennadki olid tublid laulumehed, ka nende laul pani metsad mürama. (III loos ja mujal). Kiitvalt mainitakse Saarepiiga laulu. See on nooruslikult kütkestav «laulurikka linnukesel laulukeermetes» helisemine (IV lugu). Saarepiiga ja Kalevipoja vastastikune laulmine loob ilusa muusikalise pildi (IV lugu). Seesuguseid haaravaid ansamblilisi laulustseene esineb «Kalevipoja»

teisteski kohtades, nagu näiteks Kalevi poegade laulud jahilt koju tulles ja ema otsimisel (III lugu), vendade laulmine ema otsimise käikudest (VII lugu), Kalevipoja käigid isa hauale (III ja VII lugu), Kalevipoja ja ta sõprade laulmine pidulauas (XIX lugu). Kanged laulumehed olid ka Kalevipoja sõbrad Alevipoeg (XIX, 591—668), Sulevipoeg (XIX, 676—734) ning Olevipoeg (XVI, 172/3).

Eriti ilmekalt ning ulatuslikult ülistatakse laulu mõju, kohati otse hüperboliseerivalt. Nii näiteks lausutakse teise loo algul:

<i>Kui mina hakkas kuulutama,</i>	<i>Taevas laia talitseda.</i>
<i>Laulujuga laskemaie,</i>	<i>Külad jäävad kuulamaie,</i>
<i>Vana lugu veeretama:</i>	<i>Mõisad mõtteid märkamaie,</i>
<i>Ei mind jõua ohjad hoida,</i>	<i>Saksad parvil seisemaie,</i>
<i>Ohjad hoida, köied kõita,</i>	<i>Linnad eemalt luurimaie.</i>
<i>Pilved pikad ei pidada,</i>	

Eriti vägev on Kalevipoja enda laulujõud, millest jutustab III lugu (506/34):

<i>Laskis laulu lendamaie,</i>	<i>Pääsukesed päevapaiste;</i>
<i>Tugevama tõusemaie,</i>	<i>Laulis luiged lainetesse,</i>
<i>Vägevama veeremaie,</i>	<i>Pardid parve ärte peale,</i>
<i>Tulisema tuiskamaie:</i>	<i>Haned alla allikalle;</i>
<i>Laulis linnud lepikusse,</i>	<i>Hõiskas kena künnilinnu</i>
<i>Laulukanad kaasikusse,</i>	<i>Õode iluks hõiskamaie,</i>
<i>Laulukuked kuusikusse,</i>	<i>Videvikul vilistama,</i>
<i>Mõistelinud männikusse,</i>	<i>Enne koitu häälitsema.</i>
<i>Targad linnud tammikusse,</i>	<i>Laulis, et mered mürasid</i>
<i>Hõiskas puie latvadesse</i>	<i>Kaljud vastu kärasivad,</i>
<i>Kägusida kukkumaie,</i>	<i>Puie ladvad paindusivad,</i>
<i>Tuvikesi tuikamaie;</i>	<i>Mäekingud kõikusivad,</i>
<i>Laulis rästad rägastikku,</i>	<i>Pilved lausa lõhkesivad,</i>
<i>Pesilinnud põõsastikku,</i>	<i>Taevas aga tarka kuulis.</i>
<i>Lõokesed lagedalle,</i>	

«Kalevipojas» esineb palju arve, eriti rohkesti arvu 7. Sellele on antud mitmesuguseid tähendusi.¹⁰ Huvitav on märkida, et arvu 7 on seostatud ka muusikaga. Teatavasti on diatoonilises heliredelis 7 astet (heli), mis ongi põhjustanud arvamus, et Kreutzwald kui muusikaarmastaja võis selle arvu vastu erilist huvi tunda.¹¹ See on muidugi romantiline ilutsemine ja fantaasia.

«Kalevipoja» muusikaline miljöö on lai. Eepose tegelased on innukad laulja mänguharrastajad. Muusikariistadeks on neil kannel, rootsi kannel ja sarv.

3. Rahvaviiside seos «Kalevipoja» ainestiku g a. «Kalevipoja» ilmumine kui kodanliku rahvusliku liikumise aja silmapaistvamaid sündmusi tõi enesega kaasa virgutavaid puhanguid kultuuriellu. Hakati osutama tõsisemat tähelepanu rahvaloomingu kogumisele ning uurimisele, sealhulgas ka rahvaviisidele.

Juba enne «Kalevipoja» ilmumist tegelesid rahvaloominguliste küsimustega balti-saksa haritlased (tol ajal puudus meil veel oma rahvusest haritlaskond), kelle hulgas leidus ka rahvamuusikast huvitatuid.

Alates ajast, mil tekkis eestlaste oma haritlaskond, asus rahva-

¹⁰ R. K [a11a s] «Kalevipoja» lauluarvud, nimelt arv 7. Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Viies leht, Tartu 1900, lk. 15—18.

¹¹ Sealsamas, lk. 18.

loomingut koguma, uurima ja levitama rida entusiaste eesotsas: Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldiga. Üha teravamalt kerkis esile ka rahvaviiside talletamise vajadus. «Kalevipoja» ilmumise ajal oli eesti haritlaskond veel väga väikesearvuline, neistki tundsid sügavamat huvi rahvaloomingu vastu vaid üksikud nooremast generatsioonist, nagu J. Hurt, M. Veske, C. R. Jakobson, J. Kunder, A. Thomson, J. Adamson jt., kuna peamine tähelepanu oli tol ajal suunatud ühiskondlikele probleemidele. Kahtlemata sai «Kalevipoja» ilmumine üheks mõjuvaks tõukejõuks kodanliku rahvusliku liikumise püüdluste avardamisel.

Juba möödunud sajandi esimesel aastakümnel kerkib rida muusikategelasi, kelle tegevuses avaldub tõsine suhtumine rahvamuusikasse. Eriti olgu siin esile tõstetud eesti professionaalsete heliloojate esimesest põlvkonnast A. Kunileid, A. Thomson ja K. A. Hermann, kes hakkasid rahvaviise koguma, kasutama ja levitama.¹²

Eelmainitute kõrval ei saa jätta nimetamata õpetajate-ühiskonnategelaste C. R. Jakobsoni ja Ado Grenzsteini tegevust rahvaviiside ja üldse rahvusliku muusika propageerimisel ning levitamisel. On tähelepanav, et Kunileid, Thomson, Jakobson ja Grenzstein said pedagoogilise hariduse ja muusikalise ettevalmistuse Valga Õpetajate Seminaris toleaegselt direktorilt, tuntud läti rahvaviiside kogujalt ja propageerijalt J. Cimzelt (ka Zimse), kelle innustav suhtumine rahvamuusikasse kandus ka tema õpilastesse. Seoses arenema hakkava rahvusliku muusika püüdlustega osutatakse rohkem tähelepanu ka «Kalevipojale».

«Kalevipoeg» sisaldab rahvalaule ja muud rahvapärimuslikku ainekku.¹³ Sellega kandus eeposesse hulk sellist rahvaloomingut, mis juba oli seostatud muusikalise väljendusega. Kõnet on siis «Kalevipoja» tekstiga seotud viisidest. Eeposesse liideti palju hiiuga mitte seotud laule, millel olid algupäraselt omad viisid. Nii võib «Kalevipoja» viise mõista tinglikult. Pärast eepose ilmumist (nüüd juba peamiselt eepose enda alusel ja mõjul) jätkus mitmesuguste rahvaviiside sobitamine ja loomine «Kalevipoja» poeesiale. Seepärast on põhjust kõnelda kahest eeposeainestikulisest rahvaviiside kihistusest: esimesest kui teose ilmumise eelsest ja teisest kui teose ilmumise järgsest. Kindlaid piirjooni tõmmata kahe kihistuse vahel on aga väga raske kõigepealt seetõttu, et üleminek ühelt teisele on sujuv, ka on küsimust veel vähe uuritud.

¹² A. Kunileid, Rahvalaulude seaded kogudes «Vanemuine kandle healed» I, 1869; II, 1871; C. R. Jakobson, toimet. koguteos «Rõõmus laulja» 1872; A. Thomson, Rahva lauluviiside tähtsusest. «Oma Maa» I (1884) lk. 184; «Laulu ja mängu leht» X (1894), lk. 6. Kas Eesti rahvalaulud elukõlbulised on, Kimbuke rahvaviise, Sealsamas; K. A. Hermann, Rahvalaul — jumalik tuluke. «Laulu ja mängu leht» XIII (1897), nr. 3. Eesti rahvalaulud segakoorile I, 1890; II, 1905; III, 1908.

¹³ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905; Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I, Tallinn 1961.

vertikaalselt kui ka horisontaalselt, diapasooni laiendamist kuni oktaavini. Viisi areng pikuti on andnud juurde vormi laiendusena teise lause, ootusevastaselt koguni viietaktilisena. Selle vormi asümmeetrilisuse on põhjustanud rahvalaulikute kunstilised püüdlused helindi rikastamiseks. Viisi omapärasustest võiks siin veel märkida tema laadilisi iseärasusi (kõrge juhttoon ning algamine ja lõpetamine dominandiga). Teiselt poolt näitab laulu hilisemat arenguastet ka värssi keel, kus infinitiivi arhailine lõpp *-maie* on kulunud *ma-lõpuks* (*laulemaie* → *laulema*), mis viisi rütmikasgegi on toonud muutusi.

Vaatleksime samast ainevallast veel mõnda viisi, mis on heliloojate rahvaviisitöötluste kaudu leidnud laiemat levikut ja kasutamist:²¹

Põltsamaa *K. A. Hermann*

Kui mi-ra ha-ran lau-le mai-e, lau-le-mai-e las-se-mai-e,

Si mind jõe-a oh-jad hoi-da, oh-jad hoi-da ei-est vöö-ta.

Vanemas rahvamuusikas on see üks tuntumaid, loodud dooria helilaadis, mis annab viisile omapäraselt karge iseloomu. See helilaad on eesti vanemale rahvamuusikale omane. Veelgi populaarsem on alljärgnev, vanemais koolilaulmikes ja teistes väljaannetes levinud²²:

Kui mi-ra ha-ran lau-le-mai-e lau-le-mai-e las-se-mai-e,

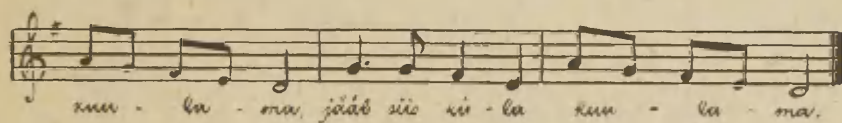
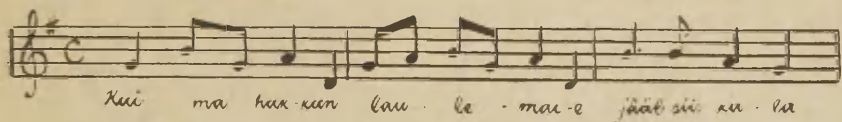
Siis jääb nü-la nui-la-mai-e eal. la rah-vas-aa la-mai-e

²¹ K. A. Hermann, Eesti rahvalaulud segakoorile. I, lk. VII ja 2; A. Tamm, Eesti rahvalaulude kava nr. 3, A. Vedro harmonisatsioon.

²² J. Aavik, Viis laulu segakoorile (ühe rahvaviisi põhjal) 1925, lk. 36.

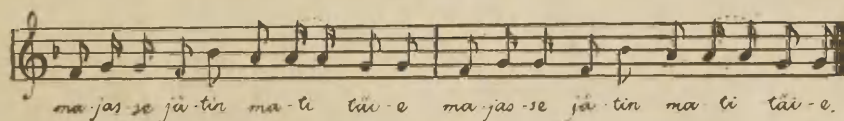
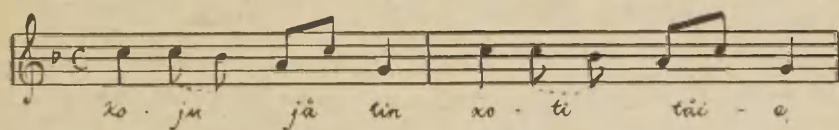
Selles viisis on tunduval regiviisi sugemed, kusjuures viisi teist poolt moodustav esimese lause variatsioon annab sellele suurema pinge ning tõstab sõnalise mõtte rõhutamist.

Eesti uuema rahvalaulu iseloomu kannab üldtuntud «Laulu mõju», mille on Mart Saar temale omase meisterlikkusega koorile seadnud: ²³

Peale hea lauldavuse ja meloodilise haaravuse avaldub selles viisis ka kaasajalähedane helikeel, mistõttu see tänapäevalgi mõjub väga emotsionaalselt.

Mart Saare koorilaulus «Lõppeks» kasutatud rahvaluule tekst sarnaneb sisuliselt «Kalevipojas» esineva versiooniga *Veel jäid koju kotitäied* (VIII 42). Selle rahvaviisiline põhimeloodia on järgmine:

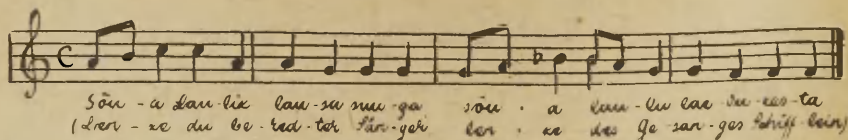

Kas ülaltoodu on puhas rahvaviis ja milliste sõnadega seostatud varem, seda selgitavad lähemalt edaspidised üksikasjalisemad uurimused.

Huvitava ja omapärase näitena esineb meie muusikaliteratuu-

²³ M. S a a r, Valimik koorilaule. Tallinn 1957, lk. 32.

ris vana regiviisi seoses tekstiga «Sõua, laulik» («Kalevipoeg» I, 1 jj.).²⁴

Selle viisi üleskirjutus on vanimaid teada olevaid ning fikseeritud sellisena omaaegse Tartu Ülikooli professori F. Meniuse poolt XVII sajandi esimesel poolel.²⁵ Tema andmeil on seda viisi lauldud mitme tekstiga. Uurijate poolt on seda peetud professor L. Schroederi andmeil üheks selliseks viisiks, millega ka «Kalevipoja» tekste lauldi. Grafi arutluste õigsus vajab muidugi kontrolli.

Viini muusikateadlane prof. dr. R. Lach oma artiklis «Eesti rahvalaulu arengulooline missioon»²⁶ avaldab sama viisi rahvalaulu sõnadega, mis käsitlevad Salme lugu:

Olli üksi nori naene;
Läksi karja satemaie,
Leidis kana vainuulta,
Viis se kanna koiujo.
Kannast kasvib innimenne,

Sulla Salme neitsikenne.
Siis sel tullid kolmed kosjad
Üks olli ku, teine päva,
Kolmas tähte poisikenne, jne.²⁷

Mainitud lugu on aga saanud «Kalevipoja» I loo faabula aluseks. Pole põhjust kahelda, et eeltoodud viis oli lauldav ka «Kalevipoja»-aineliste rahvalauludega (nagu seda on ka «Salme laul») juba enne eepose ilmumist, mis on põhjutanudki selle viisi pidamist nn. «Kalevipoja» viisiks.

U. Kolgi väide artiklis «Kuku sa, kägu, kuldalindu», nagu oleks selle regivärsi viisi «Kalevipoja» viisiks pidamine ebateaduslik ja desorienteeriv, pole seega küllaldaselt põhjendatud, sest tolaaegsete uurijate tähelepanekud viisi ja teksti seostamise kohta (antud juhul «Kalevipoja»-ainelise tekstiga) on usutavad, seda enam, et need uurijad ise konstateerivad viiside kasutamise mittekonstantsust.

Seoses eelnevate seisukohtade selgitamisega tuleb mainida, et helindid, mis on loodud trükis ilmunud eepose põhjal, kuuluvad endastmõistetavalt eepose muusikasse. Aga üldiselt eepose muusikaks tuleb pidada ka kõike seda, mis on seostunud eeposega tema ainstikul kas enne või pärast eepose koostamist, välja arvatud ebakohased sobitused.

Omaette laulude rühma moodustavad laulud laulmakutsumisest,

²⁴ W. Dankert, Das Europäische Volkslied, Berlin 1939, lk. 333.

²⁵ W. Graf, Eesti rahvalaulud 17-da sajandi alul. «Eesti Muusika Kuukiri» I (1929), lk. 103—107, 151—154.

²⁶ «Eesti Muusika Kuukiri» I, (1929), lk. 6—9.

²⁷ H. Neus, Ehnstische Volkslieder. Erste Abtheilung, Reval 1850, lk. 9—23.

nuu-lu-tu-si hää-lit-sel-le il-mu-tu-si, see-ka-tel-le lau-lu va-ka

ret-ka nuu-lu-tu-se lön-ga ru-ju rau-ni a-ja-aur-gust

Toodud viis on seostunud antud tekstiga «Kalevipoja» ilmumise järel, sest nimetatud teksti rahvalaululist kuju sellisena ei tunta. 1853. aastast pärinevas «Alg-Kalevipojas» on tekst neljarealine II loo algul. Trükitud «Kalevipojas» on see Kreutzwaldi poolt tunduvalt täiendatud (20 rida) ning paigutatud IV loo algusesse.²⁹

Samas laulurühmas esineb rohkesti ka neid laule, kus laulik mitmesugustel põhjustel tõrgub laulmast (koju jäetud laululehed, pajatusvaibad, keelekõlks, endise hea hääle puudumine, vanus, kurbus jne.). Vastavalt teksti sisule võib ootuspäraselt täheldada meloodiais meeoleukohaseid iseloomujooni. Lauliku põiklemine tagasihoidlikkusest väljendub tavaliselt mažooriselt, nii näiteks:

Saakide *Maklin Salz (4)*

Kü-la mul ü-tel xu-xu xu-xu

(A Laines Eesti runoviisid nr. 935)

Kui laulikul pole rõõmsat meeoleolu, siis väljendub tema põiklemine nukrailmelises meloodias. Seda võime konstateerida alljärgnevas runoviisis:

Ambla *7 välbe*

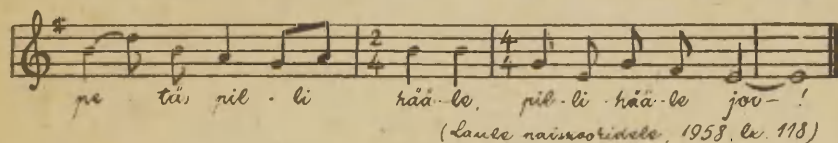
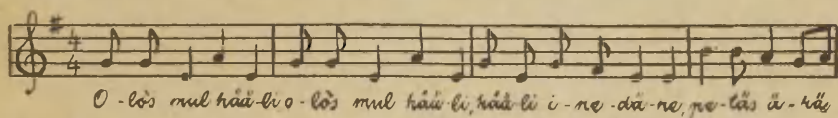
Kü-la mul üt-leb: xu-xu xu-xu! Kü-la-lup-sed: lau-la. lau-la.

(A Laines Eesti runoviisid nr. 1468)

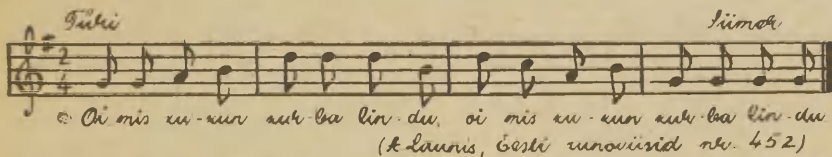
Kui laulik kurdab hääle kaotust, siis kannab tema põiklemine

²⁹ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905, lk. 77; Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne I, Tallinn 1961, lk. 122 (Alg-Kalevipojas).

sageli oma endist häält ülistavat iseloomu, mis ilmneb meloodia reipas liikumises ja rütmis, nagu seda näeme alljärgnevas setu viisis «Pill oll' helle»:

Laul «Oi, mis kukun kurba lindu» (I, 18/22) viitab eeposes lauliku kadunud nooruse kurtmisele.

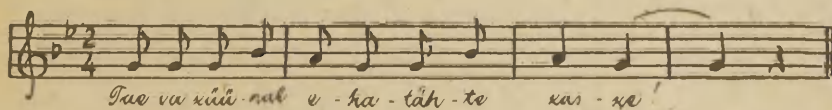

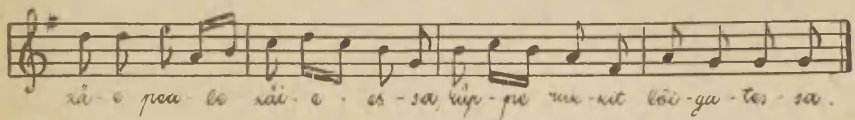
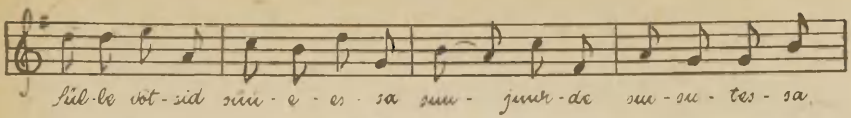
Neli viimast näitena toodud laulu esinevad «Kalevipojas» fragmentaarselt (I, XIV ja XX lugu), kuid iseloomustaval kujul. Neis värssides on Kreutzwald end autorina asetanud lauliku ossa, kes kurdab taga noorusaega, kahetsedes, et ta ei alustanud oma laulikuteed eepose kirjutajana juba nooruspäevil:

Aga laulik, õhtukukke,
Suvest lahkund luigekene,
Pöörab silmad igatsedes
Onnepäeva hommikulle,

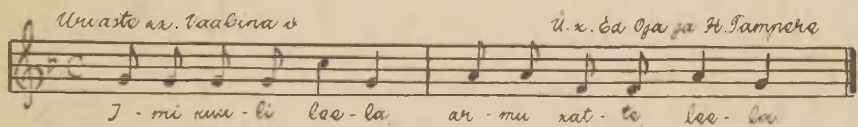
Noorepõlve nurmedelle,
Kus veel kenadamad kirjad
Ilusamad õnnelilled
Rõõmuvaipa valmistasid. (XIV, 12/20).

Kuidas lauliku fantaasiat rikastab teda ümbritsev loodus, seda näeme «Kalevipoja» VIII loo algul, kus Lauluisa pöördub ehatähe poole, kutsudes teda tunnistajana jälgima Kalevipoja käikudega seotud sündmusi. A. Grenzstein oma «Kooli laulmise raamatus (I, lk. 11) on sobitanud Tahkurannast pärineva rahvaviisi «Ehatähe» tekstiga:

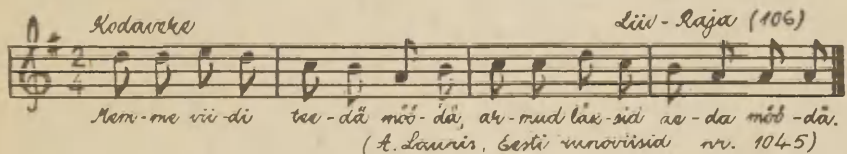

Üks ilmekamaid leinalaule on «Imi kooli» (Ema arm) ³¹:

Selle laulu kohane tekst esineb «Kalevipoja» VII loos (782/92) ning XII loos (874/82) vaeselapselaulus. Ed. Oja ja artikli autori enda andmeil on see setu viis, kuigi üleskirjutus pärineb Urvastest.

Teatavasti käis Kreutzwald kahel korral (1847 ja 1849) Setumaal rahvaluulet kogumas, kus ta sai ka Kalevipoja-ainestikulist materjali.³² Ülaloodud laul on tõenäoliselt üks neist, mis ta on põiminud «Kalevipoega» setu allikaist; selle hulka kuulub ka eespool (lk. 17) toodud «Pil ol' helle». Võrdluseks olgu toodud «Imi kooli» («Memme viidi») Kodaverest:

«Kalevipoja» VII loos kujutatakse ka Kalevi poegade emaotsimise käike. Vanema venna jutustuses esinev teekäigu kirjeldus:

*Tüki teeda, palju maada,
 Poole versta Pohlamaada,*

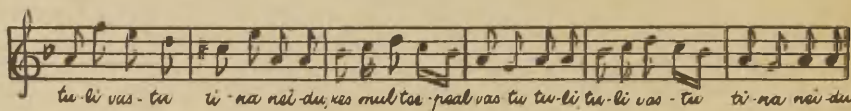
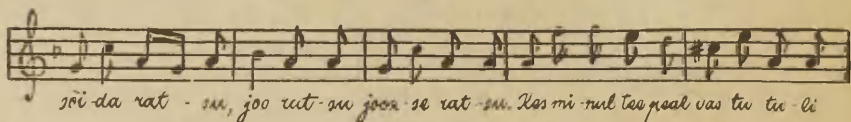
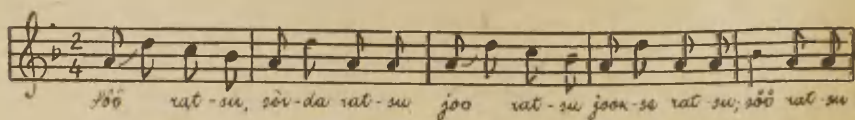
*Viis versta Vene rajada,
 Sada versta Saksamaada, jne.,*

ja teel vastutulijate (tinaneiu, vaskneiu, hõbeneiu, kuldneiu) motiiv ühtib tuntud kosjalaulu motiivistikuga. Kosjalaulus otsitakse

³¹ H. Tampere, Eesti rahvaviiside antoloogia I, Tartu 1935, lk. 84.

³² A. Annist, Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Teine osa. «Kalevipoja» saamisluu, Tartu 1936, lk. 114 jj.

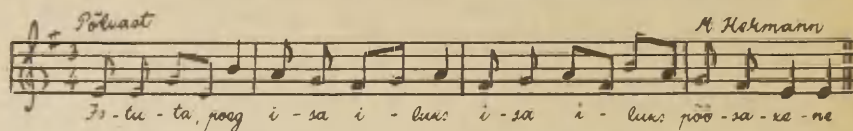
pruuti³³, «Kalevipojas» aga ema³⁴. Siin võrdluseks toodud kosjalaul on levinud populaarse rahvaviisiga M. Härma, E. Võrgu jt. seadeis järgmise põhimotiiviga:

Näitena toodud viis iseloomustab rännakulist liikumist, mis on omane mõlemale võrreldavale tekstile, ent tema uljas optimistlik rüht laseb oletada, et viisil on olnud kindel side vaid kosjalauluga.

Emale pühendatud lembelaulude kõrval esineb «Kalevipojas» ka teiste omaste austamise motiive, mis kajastub kõige ilmekamalt teemas «Istuta, poeg»³⁵ (resp. «Magajate mälestuseks»). Et antud tekst on tervikuna Kreutzwaldi enda looming³⁶, siis võisid vastavad seosed viisidega tekkida alles pärast «Kalevipoja» ilmumist. Literatuuris on see teema tuttav kahe rahvaviisiga.

Üldiselt tuntud Miina Härma laulu «Ei saa mitte vaiki olla» (Anna Haava luuletus) esimese osa meloodia aluseks on autori poolt Põlvast üleskirjutatud rahvaviis sõnadega: «Ära pea mina minema, ära uba ojuma». Sama viisiga on ta aga seostanud ka kõnesoleva «Kalevipoja» teksti ja avaldanud selle pealkirjaga «Magajate mälestuseks» kahehäälses seades oma koolilaulmikus³⁷:

Teist rahvaviisi on oma väljaandis kasutanud Artur Lemba (sega-

³³ J. Hurt, Vana Kannel. Teine kogu, Tartu 1886, lk. 180—192.

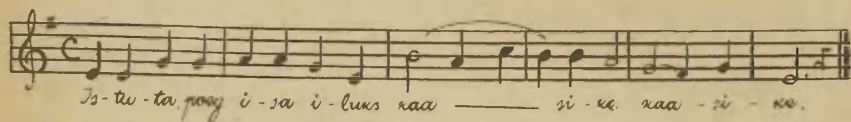
³⁴ «Kalevipoeg» VII, 451—595.

³⁵ «Kalevipoeg», Sissejuhatus (222/37).

³⁶ U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905, lk. 65.

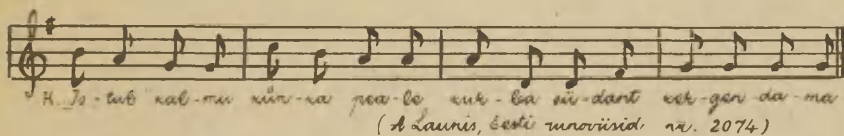
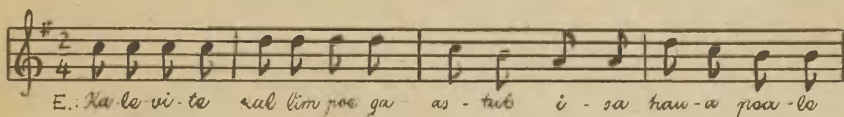
³⁷ M. Hermann, Laulmiseõpetus Koolidele I, 1923, lk. 12; II tr. 1931,

koori seades)³⁸ ja August Kiiss (kahehäälselt)³⁹. Mõlema sobituses on kasutatud refräänsõna «kaasike», mille lisandamine antud tekstile ennast ei õigusta.

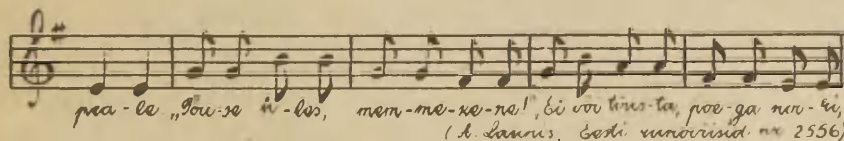
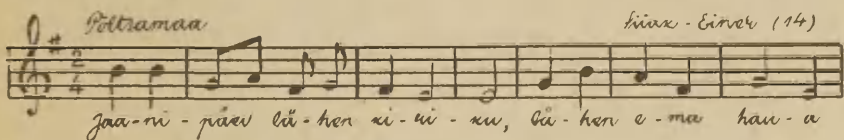

Sama meloodia leidub ka kogus «Eesti runoviisid», kuid laiendatud kujul ning teise tekstiga (Emäkene, ennekene, kaasike, kaasike), milles refräänsõna «kaasike» tundub loomulik.⁴⁰

Asjakäsitluga on ligidalt seotud motiiv «Isa haul». Vastavaid allikmaterjale leidub juba runolauludes seostatult Kalevi-
poja nimega, aga mitte rahvapäraselt, vaid ettevõtliku korrespondendi J. Sõsteri poolt. Näit.:⁴¹

Samalaadset leinalaulu esineb rahvaloomingus tõenäoliselt algpärasema tekstiga, kus meenutatakse surnud ema, nagu näit.

³⁸ A. Le m b a, 5 laulu segakoorile, 1926(?), lk. 8.

³⁹ A. Kiiss, Laste lauluvara I, Tartu 1931, lk. 38.

⁴⁰ A. L a u r i s, Eesti runoviisid, nr. 2508.

⁴¹ Sealsamas, nr. 2074.

Murelaulude hulgas kajastab sotsiaalseid olukordi orja- ja vaeselapselaul (XII, 777—980):

Väinöläinen Penna - Linn (III)

Oh se - da vaes ta or - ja laps - ta
(Oh mi - na vae - ne or - ja laps - si ma ha jää - nud moks - ja - sa - na)
(A laulus Eesti rahva laul n. 255)

Märksa avarama diapasoniga ja emotsionaalsema viisikujundusega on alljärgnev üldtuntud «Orjalaul»: ⁴²

Eesti rahva viis

Mis mi - nul pal - gas jo - e - da par - sa las - se jo - e - da

kai - li - to - pae - sa - tas - se
(Mina Kõrmaseni muusikuvõre kontserdi laulud 2. aastas, 1939 lk 32)

Orja- ja vaeselapse rahvalaululine temaatika on kahtlemata väga vana. Kreutzwald on põiminud selle ainestiku eeposesse süvendatult ning paisutatult. Rahva kunagise viletsuse võtab ta kokku tervikulises murelaulus «Seitse sammeldanud sängi» ⁴⁵.

Eesti rahva viis

Vaa - ta laa nos pui - e pui - dus, pui - e pui - dus - pöö - sa vah - jus

pui - e pui - dus pöö - sa vah - jus kus - se

Et ülaltoodud laulutekst kuulub Kreutzwaldi loomingsusse, ⁴⁶ siis selle seostamine antud viisiga toimus «Kalevipoja» ilmumise järel

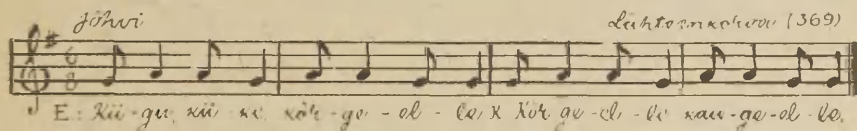
⁴² «Kalevipoeg» III, 748 jj.

⁴⁵ «Kalevipoeg». Sissejuhatus, 197—213.

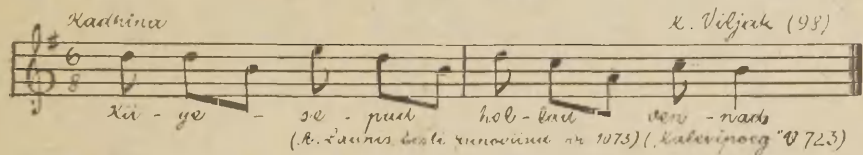
⁴⁶ U. Karttunen. Kalevipoegin kokoonpano, lk. 65.

M. Saare poolt. Viis oli varem tuntud rahvasuus mitme tekstiga: «Kuri mees»⁴⁷, «Kes sääl»⁴⁸, «Teopoiisi laul»⁴⁹.

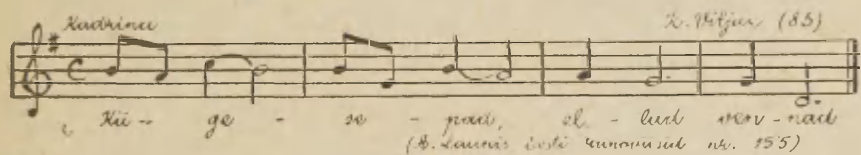
Mure ja kurbuse temaatikale on «Kalevipojas» vastandatud röömsaimelisi laule. Neis kajastub jõudeaja veetmise mitmesuguseid motiive (kiik, tants jt.). Vaadeldavas laulurühmas on levinuid kiigelaulud. Kiige liikumise rütm on põhjustanud meloodia liikumises omapäraseid pikkussuhted⁵⁰, eriti vanemais kiigelauludes. Nende rütmi noteerimine on aga toimunud tavaliselt teatava ligikaudsusega, täpsustamata kiige liikumise amplituudi ferraadilisi kõrgpunkte (nagu see nähtub kolmes alljärgnevas tüüpilises kiigelaulus)⁵¹.

See kahe tooniga piirduv viis on vanimaid regivärsse, mille tekstisugemeid leiame ka «Kalevipojas» (V, 718—720):

Ka selles viisis väljendub kiigele omane rütm. Kadrinast pärineb ka teine siin esitatud kiigelaul:

See laul erineb eelnevaist oma meloodilise liikumise, rütmi ja

⁴⁷ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1753.

⁴⁸ Sealsamas, nr. 1754.

⁴⁹ R. P ä t s, Lemmiklaulik VIII, Tallinn 1939. lk. 60.

⁵⁰ J. Zeiger, Eesti rahvaviisid, Tallinn 1934, lk. 75.

H. T a m p e r e, Eesti vana rahvalaulu rütmiprobleemist. «Looming» 1937, lk. 190—198.

⁵¹ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 267, 1073, 155.

diapasooni poolest. Paljudes kiigelauludes aga ei väljendu otseselt kiige liikumisega sarnanev rütm, nagu seda võib täheldada järgnevas näites⁵²:

Raistu 1877 Lähteen ohja (350)

E: xii-gu, xii-gu, xii-gu - se - no, xii - ge - lo. K: xii-gu, xii-gu, xii-gu - se - no, xii - ge - lo.

xii-ge-os-se xii-ge-lo.

Võrreldes kiigelauludega, mida leidub rahvaloomingus väga arvukalt, esineb meil tantsulaule üldiselt napilt. Tants pole eestlastel vanasti olnud silmapaistev lõbustusvahend; pealegi toimus see pillimuusika saatel. Seda enam kasutati laulumänge, mida meil leidub arvukalt. Alles 19. sajandil hakkab ka tants ulatuslikumalt levima. Rööbiti sellega on arenenud tantsu saatemuusika, milleks esialgu kasutati teiste rahvaste eeskujul ka tantsulaule.⁵³ Peaaegu ainsaks saatemuusika vormiks oli instrumentaalmuusika (torupill, kannel, viiul). Sellega ongi seletatav tantsulaulude üldine vähesus «Kalevipojas». I loos on juttu küll tantsust Salme ja Linda pulmades; tantsijaid seob lauluga värsipaar:

*Ristitantsi tantsigeme,
Oma tantsi hoidageme, jne.,*

see tekstilõik juhib meid alljärgnevale viisile⁵⁴:

Rudrina K. Viljan (37)

Ris-ti - tants-i tants-i-ge-me o-ma tants-i xii-da-ge-me
(ii!)
(hoida-ge-me)

Röömsaimeliste laulude sarjas esineb «Kalevipojas» veel nn. «joodulaule» humalast, õllest ja mõdest, mis on seotud mitmesuguste pidulike sündmustega.⁵⁵ Kõige karaktersemalt ja hea humoristliku varjundiga esinevad laulud humalast ja õllest. Et

⁵² A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1904.

⁵³ R. Põldmäe, H. Tampere, Valimik eesti rahvatantse, Tartu 1938, lk. 1—24.

⁵⁴ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1720.

⁵⁵ «Kalevipoeg» I, 550—554; VI, 550—582; XIX, 669—747 ja mujal.

tekstid pärinevad rahvaloomingust, siis nende viisid on tekkinud ja seostunud tekstiga juba ammu enne «Kalevipoja» ilmumist.

Järgnevalt mõned näited ⁵⁶:

Jõhvi Penna - lildnõie (21)

Od - ra - po - a hois - kas o - rus - sa, nä - bi näv - kis pöö - sas - ta.
(A. Lauris Eesti runoviisid, Tantu 1930, nr. 282)

EÜS V 590 (93) H. Siimik (1908), Tõksi

Hu - ma - las hui - ab mä - el - la, nä - lö üh - yib kal - da - as - sa.
(A. Lauris Eesti runoviisid, Tantu 1930, nr. 1179)

EÜS VI 1311 (29) J. Väbbe (1909) Kõhu

Oh si - ra hu - mal hül - le - ve - ne, ta - ra til - ge til - le - ve - ne.
(A. Lauris Eesti runoviisid, Tantu 1930, nr. 1383)

Esimene neist on mažoorne, kaks järgmist aga minoorseid. Joodulauludes esineb nii mažoorseid kui ka minoorseid laade, oma ilmelt on nad aga kõik humoristlikud ning ülemeelikud. Mõnikord võime tähele panna selles uljas meeolus isegi suurustlevat ülemeelikust, nagu see esineb XIX loos Kalevipoja ja tema sõprade lauludes. Kõnesolev tekst leiab iseloomustuse alljärgnevas rahvalaulus ⁵⁷:

EÜS VIII 2510 (57) Kõnusalu nr. Kõlga v. Kõkõla v. X. Viljas (1911)

Kõrgelt hõõeldes

Üis - ran vit - sad vit - si - kul - le ran - nu lau - ud ka - si - kul - le.

Järgnevalt vaatleme mõningaid eepilise iseloomuga laule, millel on side rahvaviisidega. Üks selline on Salme sünni- ja kõijsalugu (vt. lk. 14). Samale teemale leidub veel teisigi runoviise, millest olgu siin näitena järgmised ⁵⁸:

⁵⁶ A. Lauris, Eesti runoviisid, nr-d. 282, 1179 ja 1383.

⁵⁷ Viis ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.

⁵⁸ Sealsamas.

H II 34, 376 (1) Vilho-Nigula Kurda Oja.

Läw-sin käh-ja saa-te-mai - e u-du-sel-la hom-mi-kul-la.

EÜS VIII 2526 (130) Kuusalu xx. Kolga v. Saaremaa x

Läw-sin met-sa kõr-di-mai - e pü-ha-pää-va om-mu-kul-la.

Esimene neist on minoorne, teine mažoorne, tunduvalt liikuvam ning uuem.

Eepose üks traagilisemaid süžeesid on Kalevipoja ja Saarepiiga teema (IV lugu). Sündmus ise algab väga lüüriliselt, nimelt Saarepiiga igatsuslauluga «Kaugella on minu kaasa». Kreutzwald on siin kasutanud rahvaluulelisi armastuslaule, mille üheks põhimotiiviks on «Kaasa kaugel». Rahvalaulu tuntakse järgmise meloodiaga: ⁵⁹

Kahesi

Tuul tab vii-gu tek-vo-si-da tas-vas ak-mu tal a-ja-gu.

Uppunud Saarepiiga otsimise lugu põhineb rahvalaulul «Mere riisumine» (resp. «Mere pühkimine»). See teema on juba ammu lauldavana rahvasuus levinud, olgu näiteks järgnevad meloodiad ^{60, 61}:

EÜS VIII 507 (119) Pesthi x v.

Läw-sin mer-da püh-xi - mai - e.

Jõelähtne K. Veltja (34)

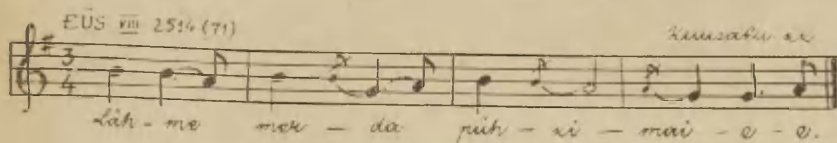
Läh-me mer-da püh-xi - mai - e.
(A. Lauris Eesti runoviisid Tartu 1930 nr 103.)

⁵⁹ H. T a m p e r e, Eesti rahvaviiside antoloogia I, lk. 97.

⁶⁰ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.

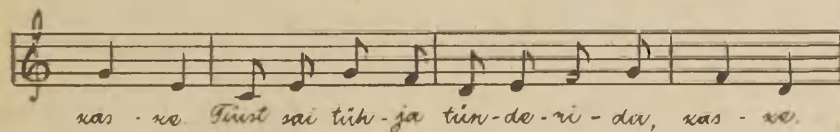
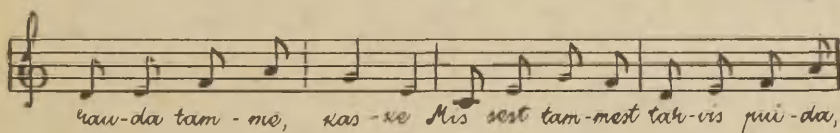
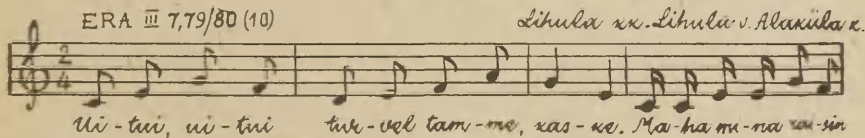
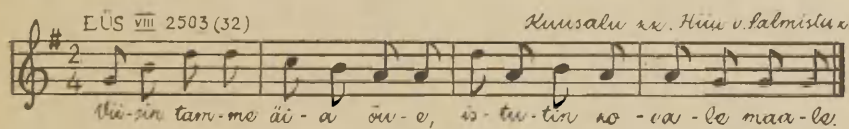
⁶¹ A. L a u r i s, Eesti runoviisid, nr. 103.

Mõlemad viisid on vanad regivärsiviisid. Viimane neist, olles tunduvalt keerukam oma taktimõõdult ning rütmilt, annab teema pingelisemalt edasi. Kujunduselt on eriti huvitav Kuusalust pärinev meloodia ⁶²:

Selles viisis tundub nn. kiigetooni sugemeid, mis on tingitud kiige ja merelainete hõljumise sarnasusest.

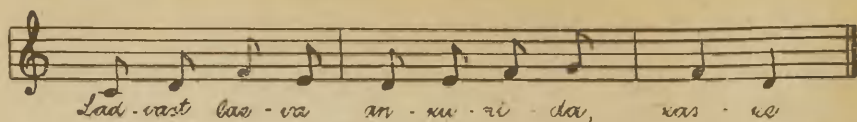
Saareit ja -taat, otsides tüdart, riisusid merd. Tüdart nad ei leidnud, küll aga said nad mitmesuguseid esemeid (tamme, kuuse, kotkamuna, raudkübara, kala ja hõbekausikese) — need viisid nad koju. Rahvaluules on tammelugu väga levinud, teaduslikus kirjanduses nimetatud «Suur tamm». «Suure tamme» rahvaviisidest olgu toodud siin järgmised ^{63, 64}:

⁶² ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.

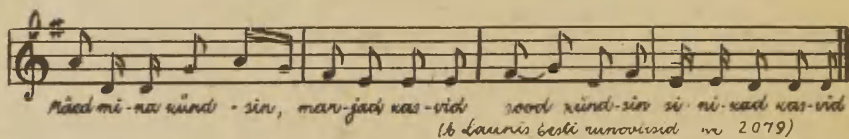
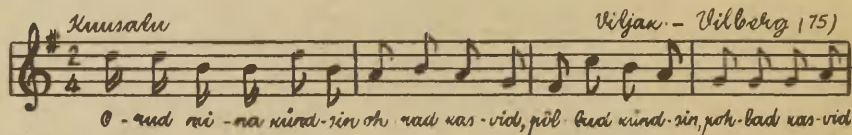
⁶³ Sealsamas.

⁶⁴ Sealsamas.

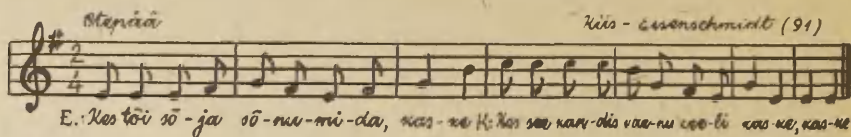
Mõlema rahvalaulu sarnasus eepose «Suure tamme» looga on ilmne, kuigi Kreutzwald selle faabulat mitmeti on täiendanud. «Kalevipojas» esitatud «Suur tamm» on tugevasti hüperboliseeritud nii tamme kasvu suuruse kui ka temast valmistatud esemete poolest.

Kalevipoja künnilool (VIII, 650—709) on teatav sarnasus Kuu - salust pärineva künnilauluga. Selle laulu viis on järgmine: ⁶⁵

Viis liigub oktaavi ulatuses, on rõõmsaimeline, hea lauldavusega ning esindab runolaulude hilisemat arenemisastet.

Mitmesuguste sündmuste hulgas kajastuvad eeposes ka sõjad (IX, 150—; XIX, 748—770, 986—1021; XX, 40—470 jm.), rahva - loominguiski leidub rida vastavasisulisi laule. Sõjasõnumite too - mise motiive kohtame nii rahvaluules kui ka eeposes. Seda teemat käsitlevaist rahvalauludest toogem siin ühe tüüpilisema: ⁶⁶

Rahvaluules on rohkesti õpetusi sõttaminejaile, eriti õpetab õde. Sellekohane motiiv on XX loos (199—210). Selle tekstiga on levi - nud alljärgnev rahvaviis ⁶⁷:

⁶⁵ A. L a u n i s, Eesti runoviisid, nr. 2079.

⁶⁶ Sealsamas, nr. 2488.

⁶⁷ A. Lepiku üleskirjutus Anu Kõrgessaarelt Kolga - Jaanist 1923. a.

Kolga-Jaanist 5. 2. v.

Vor-na-ue-re, hel-la-ee-ne kui lü-üed üt-ta sõ-di-mai-e.

Eelmisele viisile vastandliku meeleoluga on teine siin toodud näide, milles julgustamine väljendub mažoorsetl⁶⁸:

Paiste Hermann 132

Ä-ra si-na sõi-dag e-han õ-a, ä-ra si-na tantsig ta-ga sõ-a.

Samasugust õpetust annavad murueide tütreid ka Kalevipojale endale (XVII, 921—928). Eepiliste sündmuste kujutamisel on kasutatud mitmel pool sissejuhatusena «Oleksin ma enne teadnud», «Kui oleks teadnud, võinud teada»⁶⁹ jt., millele järgneb sündmuse jutustamine. Vastavasisulistest runoviisidest on iseloomulikumaid⁷⁰:

Põltsamaa Kaoh - Siimes (94)

O-leks ma u-nos-ki näi-mud tui-ku-des mid tui-ruud mee-le.

Eelnevale motiivile on väga lähedane nn. «Haraka laul» algusõnadega: «Kui sa teaksid, kange meesi» (XIII, 136—153). Haraka laulu viisinäitena olgu siin esitatud K. A. Hermann poolt Põltsamaa ümbrusest üleskirjutatud laul, mida ta ise on varieerivalt laiendanud regiviiside sugemete alusel. Kaheksa esimest takti sellest moodustavad põhimeloodia, paaris viimases taktis esineb lahuminekuid oletatavast algkujust.^{71, 72}

Põltsamaa ümbrust üles kirjut. K. A. H.

Kui sa teak-sid kan-ge mee-si mäis-tas-sid ä-ra mõ-tel-da lü-ü si sõ-na sõl-mi-tu-sel u-ne-ko-tu ui-mas-tu-sel

⁶⁸ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1074.

⁶⁹ «Kalevipoeg» XI, 891—900; XII, 327—361; XV, 28—34; XIX, 122—133.

⁷⁰ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 92.

⁷¹ K. A. Hermann, Über estnische Volksweisen, Dorpat 1892, lk. 14, nr. 10.

⁷² K. A. Hermann, Eesti rahvalaulud. Esimene vihik, Tartu 1890, lk. 6.

a - ju - dol - la ar - va - no - da, a - ju - dol - la ar - va - ne - da,
kas - tis - ro - hu kas - mit - su - sel, kas - tis ro - hu kas - mit - su - sel.

kui - das sam - mud kuu - da saa - da, kui - das hüp - pest hõ - be - da - da,
nii - bi - sid sa, ven - ni - ne - ne, pi - ka - lis - ti puh - ka - mai - e.

kui - das sam - mud kuu - da saa - da kui - das hüp - pest hõ - be - da - da
ma - ga - sid seit - se nä - da - lit, en - no kui u - nest äh - ka - sid.

siis sa sam - mud si - tu - tak - sid len - na - tes ko - ju lä - he - sid,
Hom - mu - kub oru õru - ne - ru - du, pää - ru ves - kel kuu - da kas - gas,

siis sa sam - mud si - tu - tak - sid, len - na - tes ko - ju lä - he - sid.
õh - tul hõ - be - da - ne i - lu, õel ei õr - ne il - mu - mas - sa.

Rahvaluulest pärineva «Suure härja» motiiv esineb «Kalevi - poja» XIII (388—392) ja XIX (313—341) loos. Sellekohaseist rah - vaviisidest on tähelepanavamaid ning omapärasemaid Kadrinast noteeritud laul, mille esimeses lauses väljendub lauliku tänu, teises aga sündmustiku kujutamine. Laulu muusikalise iseärasusena mai - nitagu katteta eeltakti ja teise lause varieerumise omapärast lahendust.⁷³

EÜS X 2518 (26) Kadriina n. Laasi v. Laasi n.
ü. K. R. Viljak, W. Rosenstranck (1913)

Ai - tü - ma pe - ke i - sa - lo, ai - tü - ma pe - re - e - ma - le.

⁷³ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.

kes on lei-nud põl-ku-nud-mad, põl-ku-nud-mad vää-ja-va-nud
 a-ka tap-nud sol-ke (h)äär-ja, mis po-ke il-mar in-nes õl-nud.
 sa-jal aas-kaal rah-ka näe-nud, o-mar põl-ves põl-dus rüü-nud.

«Kalevipojas» leiduvaist rohkearvulistest fantastilistest rahva-pärimuslikest lugudest kajastuvad mitmekülgset rahvamuusikas rännud «imemaale» (XVI, 758—873). Selleteemalisi viisinäiteid leiame kiigelauludes ja laulumängudes. Kiikumise ekstaasis fanta-seeriti imemaast, kuhu ihatj jõuda. Illustreerigu seda järgnev laul ⁷⁴:

õu-a kü-ke jõe-a kü-ke, õu-a kü-ke rüü-na maai-le,
 kus need kü-ved rüü-da jõe-ved, kü-ved rüü-da ka-nad rüü-da.

Laevaga imemaale sõitu kujutab järgnev omapärane runoviis ⁷⁵:

Laevaga sõit

E: sõud-ke, kä-ek, sõud-ke, ja-lad K: sõud-ke sin-na rüü-ke-le

Unistus imemaast on rahvaloomingus nii populaarne, et see on kandunud koguni laulumängudesse, millest siin näiteks «Laevamäng» ⁷⁶.

M.M. ♩ = 160

õu-a, lae-va, jõe-a lae-va, õu-a lae-ri rüü-na maai-le,
 kus need kü-ved rüü-da jõe-ved, kü-ved rüü-da ka-nad rüü-da,

⁷⁴ H. Tamper e, Eesti rahvalaule viisidega II, Tallinn 1960, lk. 146.

⁷⁵ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1283.

⁷⁶ H. Tamper e, Eesti rahvalaule viisidega III, Tallinn 1958, lk. 39.

u - ned hal - gas - ta hõ - be - dat, se - ad sel - ge - da ti - na - da,

va - kes vas - xe ka - ha - si - da, va - kes vas - xe - ka - ha - sid.

Tub - ge lae - va ka - u - ta - ma, lae - va nõi - nud nõi - lu - ta - ma.
(H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega III, Tallinn 1958, lk. 59)

Seiklustest imemaal kõnelevad mõistatuslaulud (XVI, 812—835) ⁷⁷:

Luuw - juunni *Kõstrek (54)*
Kes see kon - nõi xõ - ta mõ - da, as - tub ai - a ää - ri mõõ - da?
(A. Launis, Eesti runoviisid nr. 863)

Laialt levinud rahvalaulu «Suisa suud» katkeid leidub ka «Kalevipojas» (XVII, 699—721) vanaeide laulus enne kuristikku hüppamist. «Suisa suud» viisidest üks arhailisemaid on alljärgnev: ⁷⁸

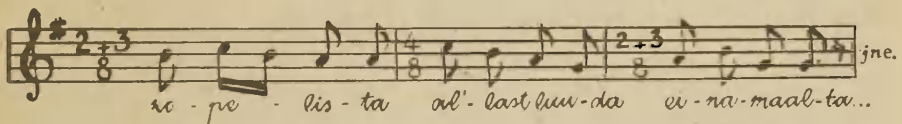
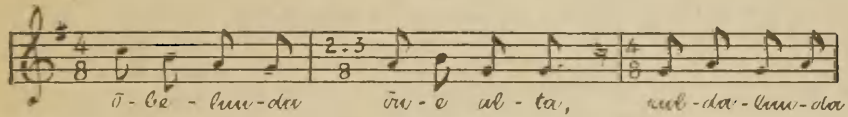
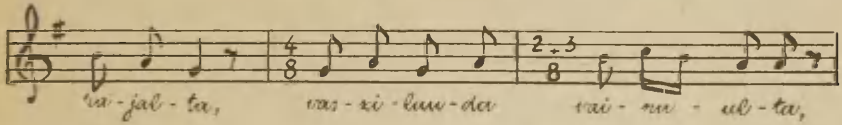
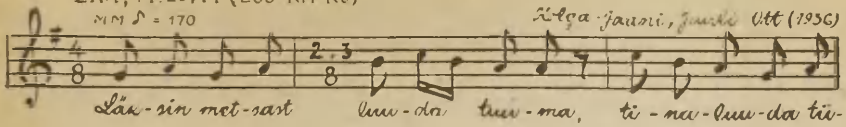
EÜS X 1437 (12 g - j)
Lae - sin met - sa luu - da too - ma juu.

Nimetatud viisi on üles kirjutanud K. Viljak 1913. a. Mai Saha - rilt, kes seda on laulnud neljas variatsioonis. Siin esitatu on teine variatsioon. Hilisemaist viisidest olgu mainitud veel teine, Kirjandusmuseumis leiduv viis ⁷⁹:

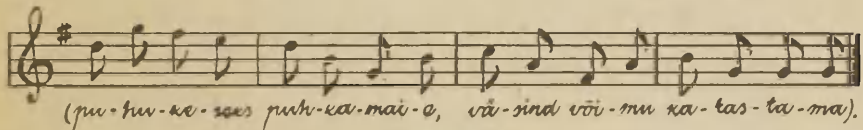
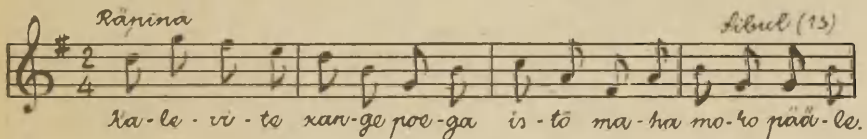
⁷⁷ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 863.

⁷⁸ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuseum, rahvaviiside fond.

⁷⁹ Sealsamas.

Kalevipoja teistkordsest põrguskäigust jutustab XVIII lugu (321—337). Mitmesuguste takistuste ületamise järel istub Kalevipoeg murule puhkama. See moment kajastub pseudofolkloorses lauluski üksiku näitena ⁸⁰:

Toodud näide pärineb rahvalaulude uuemast kihistusest, omades küllalt suurt ulatust ja uemat intonatsiooni viisi liikumises. Viis on seostunud «Kalevipoja» tekstiga pärast eepose ilmumist.

⁸⁰ A. L a u n i s, Eesti runoviisid, nr. 2092.

Imelinnu (sinikirja lind, sinisirjelind, siurulind, pärjelinnuke) teema leiame «Kalevipoja» XIX loos (493—583). Fragmentaarselt esineb seda mujalgi. Rahvamuusikas on imelinnuteema üldiselt levinud ja vastavaid viise leiame nii eepose ilmumise eelsest kui ka ilmumise järgsest perioodist. Selle teema meloodiaist võiksime vaadelda järgmist ⁸¹:

EÜS 742 (26) Imelinnu r. Kaku & H. Kinnik (1908)

Si - ni - kih - ja lin - nu - ke - ne
si - ni - kih - ja sil - ma - pil - ge.

Viisi rütmist ja rõhkudest nähtub, et seda on lauldud kiigetoonis, nagu selliseid sageli lauldigi. Mõningaid neist on lauldud ka karjatoonis, nagu seda näitab teine Kuusalust pärinev laul ⁸²:

EÜS VIII 2532 (159) Kuusalu, r. Viljak (1911)

Si - ni - kih - ja lin - nu - ke - ne, ju - na - päi - ne pää - nu - ke - ne.

Laule imelinnust tuntakse kirjanduses ka loomislauludena.⁸³

Eepose ilmumise järgsel perioodil 19. sajandi viimaseil aastakümneil ja käesoleva sajandi algul hakati «Kalevipoja» tekste sobitama väga mitmesuguste viisidega, arvestamata mingit kindlat printsiipi ja «Kalevipojaga» juba seoses olevaid rahvalaule. Neid meelevaldseid sobitusi ilmus koolilaulmikes, koorilaulude kogudes ja mujal. Enamik neist sobitustest ei levinud, sest kasutatud viisid olid rahva keskel juurdunud oma endiste sõnadega. Nii leiame A. Kuhlbari «Kooli kandlis» (1908) lk. 25 «Kalevipoja» V loost v. 66 jj. «Laululinnud» viisiga «Kui mina alles noor veel olin», «Kalevipoja künnilaulu» (VIII, v. 646 jj.) pealkirjaga «Kalevipoeg», viisiga «Kiigu, liigu, laevukene» (lk. 146). J. Elkeni kogumikus «Koolilaste laulud» (1913) on avaldatud sama künnilugu pealkirjaga «Kalevipoeg põllumees» ühe ringmängulaulu viisiga (lk. 96), kusjuures on säilitatud isegi tantsurefrään: «Vallevalle rih, vallevalle rah, vallevalle rih valerallalla.» Sellist tantsuviisi kasutamist «Kalevipoja» tõsise tekstiga (III, v. 502 jj.) leiame ka F. Kuhlbari «Kooli kandlis» (lk. 5) pealkirjaga «Kale-

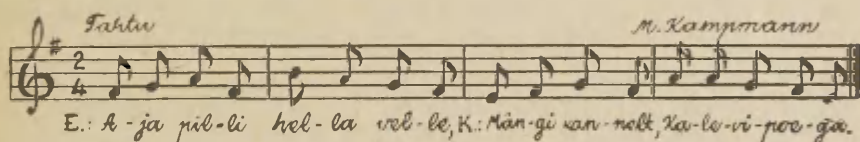
⁸¹ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, rahvaviiside fond.
⁸² Sealsamas.

⁸³ Eesti rahvalaulud. I köide, Tartu 1926, lk. XXXIX.

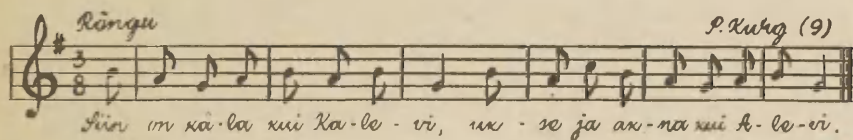
vipoeg» («Kalevite kallim poega istus maha tammikusse...»). Kuigi nimetatud kogumikus märgitakse, et see on «vana eesti viis lauliku Villem Falkenbergi suust üles kirjutatud 1869. a.», kuulub see siiski uuemate rahvalaulude hulka ja sarnaneb ilmselt tuntud tantsulaulu «Savikojja venelane» viisi teise lausega. Ebaõnnestunuks tuleb pidada ka «Kalevipoja» mõttekat «Tänasida toime-tusi...» (III, 722—723) sobitust kellegi A. Mühlingu ilmetu keerd-laulu viisiga (K. Kuhlbars, «Kooli kannel», lk. 60).

Rahvusliku liikumise aegseid «Kalevipoja» ainestikku sisalda-vaid luuletusi on sobitatud viisidega, mis ei pärine üldse eesti rah-vuslikust muusikast. Nii on sobitatud F. Kuhlbari «Linda laul» («Säält Läänemere kalda pealt») saksa rahvaviisiga «Steh' ich in instrer Mitternacht»⁸⁴, A. Reinvaldi «Kalevite kodu»⁸⁵ tšehhi rah-vaviisiga, Tšaikovski viisiga jt.

Kalevipoja nime esinemine võib sageli kanda ka täiesti juhus-likku ilmet eepose sündmustikuga seostamatult, nagu näeme järg-mises runos⁸⁶:

Veelgi juhuslikumalt esinevad Kalevi ja Alevi nimi ühes Rõngust pärinevas laulus⁸⁷:

Küsimus Kalevipoja (Kalevi) nime esinemisest rahvajuttudes ja rahvalauludes on püsinud pidevalt huviringis, nagu näitavad M. Veske artikkel «Kalevi poja juttude lisad» ajakirjas «Oma Maa» 1884 ja Ed. Laugaste uurimus «Kalevi» (Kalevipoja) nime esi-nemisest eesti rahvalauludes», mis ilmus 1959. a. ajakirjas «Keel ja Kirjandus», ja äratanud tähelepanu ka muusikaliselt. Kahele siin-esitatud sellekohasele viisinäitele võiks veel lisada «Oma Maas»

⁸⁴ F. Kuhlbars, Vanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng, 1870, lk. 19.

⁸⁵ A. Grenzstein, Kooli laulmise raamat III, 1878 lk. 14.

⁸⁶ A. Launis, Eesti runoviisid, nr. 1429.

⁸⁷ Sealsamas, nr. 3.

1884 toodud «Kalevi (Kalevipoja) heinategemise laulu» viisi:

E 54400 *Soovi aha.*
J. Kidenmann (1924)

Neit-si-xe-sed noor-^u-xe-sed, aus te läh-te kol-me-xe-si,
 ü-le vää-^{ja} vii-e-xe-si. Läh-me loo-^{ja} - le loo-le hel-
 de-e-le hei-na-maa-le ka-le-vi saar-^ü re-ga-mai-e,
 Laag-le loo-^{gu} vää-te-mai-e, I-lus eel-le hü-e nea-le

Märkimisväärse algatusena tuleb mainida Peeter Oru poolt koostatud sõnalis-muusikalist montaaži «Kalevipoja noor-iga» (I–VIII)⁸⁸. Muusikalisel osas koosneb see eesti (nende hulgas ka üldtuntud «Kuku sa, kägu» viis), mõnest soome ning A. Piirikivi (A. Grenzsteini) viisidest. Kõik need laulud on toodud kolme-häälses seades (lastekoorile). Hoolimata montaaži muusikalistest puudustest (viiside mittevastavus, kooriseadete kohatine diapasooni sobimatus, saadete ja rütmi monotoonus jne., on see siiski leidnud koolides kasutamist (Tartus, Rāpinas, Hallistes ja mujal).⁸⁹ P. Oru katse anda koolidele muusikalis-dramaatilist eepose-ainelist ettekannet väärrib arvestamist ja järgimist, et tekiks täisväärtuslik ja koolioludele sobiv sõnalis-muusikaline dramatiseering, mis võimaldaks «Kalevipoega» aktiivsemalt populariseerida, kaasa aidata tema sisu paremale mõistmisele.

⁸⁸ P. Oru, «Kalevipoeg» lühendatud kujul nelja lisaga Eesti noorsoole. I tr., 1904; II tr., 1910; III tr., 1919; IV tr., 1921. IV lisa: Muusikaline etendus.

⁸⁹ A. Järva oma artiklis «Kalevipoeg koolikirjanduses ja kirjanduslugudes» (TRÜ Toimetised, «Kalevipoja küsimusi», lk. 121) märgib: «... on raske uskuda, et seesugust muusikalist etendust kusagil koolis kunagi ka ette on kantud.»

4. «Kalevipoeg» kunstloomingus. «Kalevipoja» ilmumine andis eesti muusikale avara ja mitmekülgse inspiratsiooniallika, mida heliloojad hakkasid peagi kasutama oma loomingus.

Esimestena kirjutasid «Kalevipoja» tekstidele helindeid (koorilaule) A. Grenzstein ja K. A. Hermann. Aastal 1878 avaldas A. Grenzstein oma «Koolilaulmise raamatu», mille VI jaos ilmus tema «Lauliku palve» («Ehatäht» X, 1—9), mis osutubki esimeks teada olevaks katseks kasutada «Kalevipoja» teksti kunstloomingus. Nimetatud laul on loodud meeskoorile. Kunstilise vähenõudlikkuse tõttu pole see leidnud ettekandelist levikut, ehkki meeloodias on kasutatud rahvaviisi intonatsioone.

Kindla aluse eepose kasutamisele kunstloomingus pani K. A. Hermann oma parima lauluga «Isamaa mälestus», mis on loodud 1880. a. ja ilmus esmakordselt 1884. a. («Eesti kannel» III). Oma leidliku muusikalise kujunduse, haarava väljendusjõu ja sisulise vastavusega on laul saanud väga populaarseks ning säilitab püsiva koha eesti klassikalise kooriloomingu põhivaras, olles ühtlasi üheks silmapaistvamaks saavutuseks «Kalevipoja» tekstile loodud muusikas. Hermann'i teised «Kalevipoja»-ainelised laulud «Soov» ja rahvalauluseaded «Kuku sa, kägu», «Kui sa teaksid», «Kalevipoeg külvamas» jt. ei küüni oma muusikalise haaravusega «Isamaa mälestuse» tasemele, kuigi ka «Kuku sa, kägu» on leidnud laiemat levikut eriti tema ilmumise järgsel perioodil.

Vanema põlve heliloojad on kasutanud «Kalevipoja» tekste peamiselt kooriloomingus. A. Lätte loomingust on teada kaks meeskoorilaulu: «Tuuled juhtigu sul teeda» ja «Laps see võõrdub ema rinnalt». Väga populaarseks on saanud M. Härma «Isamaa hiilgava pinnalta». Mitte vähem populaarne pole K. Türnpu «Troost» («Muru kasvab mulla peale») ja oma nõudlikkuse tõttu vähem tuntud «Kiirest kaovad meie päevad». Artur Kapi lastelaulude hulgas leidub tõsine, kuid meeleolukas «Istuta, poeg».

Eesti rahvusliku muusika түsedama esindaja Mart Saare loominguilises tegevuses näeme esmakordset kokkupuudet «Kalevipojaga» 1913. a., millal temalt ilmus rahvaviisiline «Kalevipoja laul» kolmehäälses seades (Elken, Koolilaste laulud, 1913). Rida aastaid hiljem valmis tal rahvaviisi töötlusena «Seitse sammeldanud sängi», mis oma sisukohase muusikalise dramatismi ja ilu tõttu on üks paremaid «Kalevipoja»-ainelisi kooriteoseid. Tema poolt loodud segakoorilaul «Muru kasvab mulla peale» pole aga suutnud juurduda meie koorirepertuaaris oma komplitseeritud struktuuri ning raskepärasuse tõttu. Huvitavalt ja omapäraselt mõjub aga tema mõistatuslaulu «Mis seal kõnnib» muusikaline lahendus, mistõttu laul on saanud püsiva tähelepanu osaliseks.

Juhan Simmi mitmekülgses loomingus on säilinud käsikirjas meeskoorilaul «Soovituseks» (orkestri saatel). Artur Lemba on harmoneerinud tuntud rahvaviisi tekstile «Isa iluks» (vt. lk. 21 «Ma-

gajate mälestuseks»). Anton Kasemets kirjutas «Kalevipoja» teksti-
tile «Kiigelaulu» segakoorile («Kiigesepad, hellad vennad»), kasu-
tades põhimotiivina rahvaviisilist meloodiat. Verner Nerepilt aga
päribneb omapärasel töötuses «Kuku sa, kägu, kuldalindu». Evald
Aava loomingust on säilinud kaks tüsedat ning uljast laulu: «Lau-
lik» segakoorile ja «Humal» meeskoorile; mõlemad kuuluvad meie
kooriliteratuuri põhivarasse.

Eriti intensiivselt on heliloojad hakanud «Kalevipoega» kasu-
tama nõukogude korra päevil, kusjuures on märgatavalt avardu-
nud ka teemade ring, žanride ja vormide mitmekesisustumine ning
rahvusliku omapära rõhutamine. Nii leiame tänapäeva ühe popu-
laarsema helilooja Gustav Ernesaksa loomingust mitu menukat
«Kalevipoja»-ainelist laulu meeskoorile: «Mehed, olge nii kui
müüri», «Kalevite joogilaul», «Laine veereb», «Soovituseks» (bari-
toni soologa), segakoorile: «Hüüdis Kalevite sarvi», «Kalevi kuu-
lutus» jt. Alfred Karindi on seadnud naiskoorile rahvalaulu «Kuku
sa, kägu, kuldalindu». Villem Kapi loomingust tuleks mainida
meeskoorilaulu «Laena mulle kannelt» ja «Kalevipoja võit». Temalt
on ilmunud lastekoorile ka «Istuta, poeg, isa iluks» (R. Päts, Lau-
lik VI, 1958). Richard Ritsingu loomingust olgu märgitud sega-
koorile kirjutatud «Laena mulle kannelt»; «Ära nuta, eidekene»,
«Magajate mälestuseks» ning rahvaviiside töötlustest «Kuku sa,
kägu, kuldalindu» ja «Leelo» (Ema viidi). Enn Võrgul on kirjuta-
tud segakoorile «Magajate mälestuseks», «Kiirelt kaovad», «Aga
ükskord algab aega». Aastakümneid tagasi ilmus temalt «Kalevi-
poeg» («Lennuki» valmistamine) nii sega- kui ka meeskoorile.
Aado Velmetilt on siiani ilmunud kaks rahvalaulu töötlust
«Kuku sa, kägu» naiskoorile ja «Kalevite kallim poega» segako-
orile. Samal autoril on käsikirjas veel «Leinalaul» naiskoorile. Boris
Kõrveri loomingust olgu mainitud meeskoorilaul «Emale» («Oh
minu hella eidekene»). Arvo Ratassepal on rida omapäraseid ning
huvitavaid «Kalevipoja»-ainelisi koorilaulu süidiks ühenda-
tud: «Laena mulle kannelt» (segakoorile), «Kalevi tulek» (sega-
koorile), «Saarepiiga laul» (naiskoorile), «Kalevipoeg isa haul»
(meeskoorile), «Kalevipoeg soome sepa juures» (segakoorile),
«Kalevipoeg kündmas» (segakoorile), «Vaenu vastu» (segakoorile),
«Aga ükskord algab aega» (segakoorile). Friedrich Mihkelsoo on
kirjutanud segakoorile jõulise «Kalevite käsu peale» sümfoonia-
orkestri- või klaverisaatega ja meeskoorile «Isa kaul». Veljo Tor-
mise loomingust olgu esile tõstetud segakoorile kirjutatud «Oh mu
hella eidekene», «Murueide tütrede» ja «Laine veereb», mis moodus-
tavad omaette tsükli. Heino Lemmik on kirjutanud meeskoorile
«Enne küll oli esimene», Oskar Eemoisi loomingust on teada sega-
koorile kirjutatud «Kalevite pojad noored», «Kalevipoeg kurni
viskamas» ja «Saarepiiga igatsus». Neeme Laanepõllu töödest on
«Kalevipoja»-ainelised «Kus on leina lepikuida» ja «Oleks see
meesi meie jaoks» (naiskoorile) ning «Joogilaul» (meeskoorile).

A. Ridali on kirjutanud meeskoorile «Kalevipoeg laulmas» ja J. Kahro segakoorile «Linda kiigelaul». Isetegevuslik helilooja ja lauluentusiast A. Lepik on loonud tsükli koorilaule, neist segakoorile «Laena mulle kannelt», «Põhja piiril seisib pere» (baritonisoolooga), meeskoorile «Sõua, laulik» ja «Tehke, mehed, teised laevad», naiskoorile «Kes see kõnnib?» Ühelt vanemalt isetegevuslikult heliloojalt P. Laredeilt on säilinud lastekoorilaul «Istuta, poeg».

Võrdlemisi tagasihoidlikult on «Kalevipoja»-ainestikul loodud soololaule. Neist võiksime loetleda: M. Lüdigi «Linda laul», J. Simmi «Kalevipoja laul» («Kui mina hakkam laulemaie»), A. Vedro «Ballaad Kalevipojast» — rida katkendeid «Kalevipojast» sopranile, aldile ja bassile (klaveri saatel), R. Ritsingu «Lese leinapoega» (baritonile), A. Velmeti «Sepikojas», N. Laanepõllu «Kaugella on minu kaasa» ja «Kus on leina lepikuida», A. Lepiku «Linda leinalaul», «Kalevi poegade laulud» (vanema, keskmise ja noorema venna laul), «Tänasida toimetusi» (bassile), «Isa haul» (bassile), «Mis sa kauget kahetselled» (bassile), lüüriline poem sopranile «Saarepiiga igatsus», jt.

Tunduvalt rohkem on harrastatud «Kalevipoja»-aineliste rahva viiside töötulsi soolohäälele. Vanemast ajast olgu siin nimetatud K. A. Hermannini «Küla mul ütleb», A. Lätte «Tütre tänu», A. Vedro «Laulu võim» ja H. Elleri «Kuku sa, kägu».

Nõukogude-aegseist töötlustest soolohäälele on seni ilmunud seerias «Eesti rahvalaulud» I—VII V. Reimannilt «Kui mina hakkam laulemaie» ja «Laulu mõju», A. Sõbralt «Kiigelaul», «Kalevipoja laul» ja «Sirjelind», A. Velmetilt «Kui mina hakkam laulemaie», «Kalevite kallim poega» jt.

«Kalevipoja»-aineliste muusikaliste suurvormide tegelikuks teostajaks kujunes käesoleva sajandi algul R. Tobias, kes suhtus «Kalevipojasse» kui rikkalikusse loominguallikasse väga ülistavalt. Tema asuski «Kalevipoja» ooperi loomisele⁹⁰, kuid kahjuks katkestas helilooja varajane surm selle töötusrikka algatuse. Tobiaselt on säilinud mõned «Kalevipoja»-ainelised vokaal-instrumentaalteosed: melodraama «Kalevipoja unenägu», ballaad «Sest Ilmaneist ilusast», melodraama «Kalevipoja epiloog» ja «Noor Kalev põrgu värava ees». «Peterburi Teataja» 1908, nr. 1 teatab, et ka M. Lüdigi kavatses kirjutada ooperi «Kalevipoeg ja Tuuslar». Kavatsesetavast ooperist valmis ainult üks number — «Linda laul» (vt. lk. 39). On andmeid ka A. Vedro kohta, kes kavatsenud kirjutada «Kalevipoja»-ainelise ooperi, nagu loeme 1929. a. «Päevalehest» nr. 256. Äsja selgus, et vene heliloojalt N. Afanasjevilt pärineb a. 1888 ooper «Kalevipoeg».

«Kalevipoja» ainekul on kirjutatud hulk kantaate. J. Simmi loomingupärandist leiame kaks kantaati «Kalevipoeg ja Sorts» ning «Kalevipoeg isa haul». Aastail 1953—1954 valmis C. Kree-

⁹⁰ L. Neumann, «Looming» 1924, nr. 5, lk. 382.

gil kantaat «Kalevipoeg nõiakoopas» (koorile, solistidele ja sümfoniaorkestrile). See omapärane ja huvitav teos rahvusliku muusika elementidega ootab veel ettekannet, et laiematel ringkondadel oleks võimalik sellega lähemalt tutvuda. Aastal 1934 lõi noor komponist H. Känd kantaadi «Kalevipoeg» (Soome sepa lugu), mis on vahepeal jäänud hoopis unustusse.

Teise maailmasõja ajal, 1943. a. komponeeris G. Ernesaks Nõukogude tagalas kantaadi segakoorile «Sõjasarv». Teatavasti tuli teos läbikuulamisele Jaroslavlis EN Heliloojate Liidu ühel esimestest arutluskoosolekutest, kus see äratas tõsist tähelepanu. Mõninaid osi sellest kantaadist esitasid riiklikud kunstiansamblid tagalas hea eduga. Meie noor naiskomponist Ester Mägi kirjutas aastal 1954 kantaadi «Kalevipoja teekond Soome» (aldile, meeskoorile ja sümfoniaorkestrile). Teos koosneb kuuest vaheldus- ja pingerikkast osast. Teos on käsikirjas, kuid juba mõnel korral ette kantud. Aastail 1954—1956 valmis V. Tormisel Moskvas konservatooriumi lõpetamise diplomitööna eepiline kantaat «Kalevipoeg» solistidele, segakoorile ja sümfoniaorkestrile. Teos koosneb kuuest osast ning haarab sisuliselt kogu eepost vastava valikuga. Partituur ilmub Moskva «Sovetski kompositori» kirjastusel. F. Mihkelsoo 1956.—1957. aasta tööde hulgast leiame kantaadi «Lehvi muistseid mälestusi» «Kalevipoja» «Sissejuhatuse» tekstile. Teos on kolmeosaline, segakoorile soprani- ja tenorisoologa sümfoniaorkestri saatel. Samalt autorilt on nimetada veel teinegi kantaat «Laulis lindu lepikusta», mis on loodud 1961. a. segakoorile tenorisoologa sümfoniaorkestri saatel. Samal aastal valmis ka A. Velmetil lüüriline kantaat «Kiigemäel» naiskoorile melodeklamatsiooniga ja baritonisoologa sümfoniaorkestri saatel. Teos on seitsmesosaline ning oma ideele vastavalt rõõmsaimeline, andes karakterse läbilõike kiigepeost. Isetegevuslastest võiks nimetada veel A. Lepikut, kellelt on kantaat «Taplus tuuslari talus» sega-, nais- ja meeskoorile, bassi- ja baritonisoologa ning massmelodeklamatsiooniga klaveri saatel.

Heliloojad on kasutanud eepose ainekku ka teistes suurvormilistes teostes, nagu näiteks A. Lemba oma ooperis «Kalmuneid».

«Kalevipoeg» on leidnud väljendamist ka instrumentaalmuusikas. Sellest valdkonnast võiks mainida E. Kapi balletti «Kalevipoeg» ja klaveripala «Linda kivi» (tsüklist «Tallinna pildid»). See ballett on hinnatavamaid meistriteoseid selles žanris, eriti aga «Kalevipoja»-ainelises muusikaloomingus, ning on saanud üldise tunnustuse osaliseks. J. Simmi loomingus leidub sümfoniaorkestrile kirjutatud «Murueide tütarde tants». Samuti on «Kalevipoja»-aineline A. Lemba II sümfonia finaali V. Reimanil loodud muusika nukunäidendile «Kalevipoeg ja Sorts». Loetelu täiendavad veel Ester Mäe klaveripalad «Jutustus», «Laul» ja «Mäng» (kirjutatud kantaadi «Kalevipoja teekond Soome» I, II ja IV osa muusi-

kalisel materjalil), H. Jürisalu sümfooniline jutustus «Kalevi tulek» ja ka R. Tobiase varem nimetatud sümfoonilised teosed.

Väärrib märkimist, et paljudki helindid, kuigi nad otseselt ei baseeru «Kalevipoja» tekstil, tunduvad eeposele siiski väga lähedased, tänu tekstiautorite fabuleerimise suunale. Sellistest töödest võiksime nimetada A. Piirikivi (A. Grenzsteini) naiskooori laulu «Linda laul» («Säält Läänemere kalda päält») F. Kuhlbarši sõnadel, Miina Härma kantaati «Kalev ja Linda» A. Kaljuvalla sõnadel, J. Simmi «Kalevlaste laul» (F. Karlsoni sõnad), A. Lemba «Kalevite kodu» (A. Reinvaldi sõnad), A. Vedro «Kalevite laul» (H. Visnapuu sõnad), A. Kapi «Palumine» (A. Reinvaldi sõnad) jt.

Kokkuvõtteks võib öelda, et «Kalevipoja» ainestiku kasutamine heliloomingus üha laieneb ja intensiivistub. Eriti elavaks on see muutunud seoses eepose ilmumise 100. aastapäeva tähistamisega. Tuleb aga ka rõhutada, et «Kalevipoja» kunstilised väärtused muusika seisukohalt vaadatuna pole kaugeltki veel ära kasutatud. Siit jätkub materjali veel paljudeks helitöödeks mitmesugustes žanrides ja vormides. Põhilisemaks ja tähtsamaks ülesandeks on aga ooperi loomine. See, mida alustas andekas komponist R. Tobias, peaks leidma teostamist algataja vääriliselt osavalt helimeistrilt. Rahvaeeposes kui rahvaloomingule baseerivas suurteoses peituvad ideelis-kunstilised väärtused. Selles peegeldub rahva elu-olu, elulaad, omadused ja kultuuri arengutee tähised. On ju rahvalooming kunstilises vormis säilinud rahva ajalugu. Seda rohkem tuleks meil eepost hinnata ja oodata, et see leiaks veelgi ulatuslikumat ja sügavamalt kajastust kõigis kunstiharudes, eriti aga muusikas.

ЭПОС «КАЛЕВИПОЭГ» В МУЗЫКЕ

Р. Ритсинг

Резюме

Эстонский народный эпос «Калевипоэг» (Сын Калева) достиг почтенной старости. В течение ста лет он был вехой на пути развития нашей народной культуры. Поэтому мы имеем достаточную причину исследовать некоторые этапы этого пути, тем более, что классики марксизма, считая народное творчество весьма важным фактором коммунистического воспитания, неоднократно подчеркивали необходимость его всестороннего изучения.

Настоящая статья имеет цель дать краткий очерк об эпосе «Калевипоэг» как источнике народного музыкального творчества.

Нам известно, что эпосы всех народов нашли всестороннее

музыкальное выражение начиная с древних времен и до нашего времени.

«Калевипоэг» как эпос отличается от эпосов многих народов тем, что его музыкальная тема характеризуется многогранностью и своеобразием. Мы найдем там повторяющиеся музыкальные обстановки и сцены, связанные с пением и музыкой. Из музыкальных инструментов чаще всего встречаются каннель, шведские гусли и рог.

В «Калевипоэг» вошло много народных песен различной тематики (песни о певцах, о влиянии пения, песни радости и скорби, песни о родителях и родственниках, песни труда и веселья, песни на пиру и т. д.).

Из эпических песен отметим песни «О большом дубе», «Очищение моря», «Дева света» и др.

Увязка народных мелодий с тематикой эпоса происходила двумя слоями:

1. увязки перед выходом эпоса;
2. увязки, которые состоялись после появления эпоса из печати.

В первом слое отмечаются те песни, которые имели свою мелодию уже раньше, когда они еще не были связаны с эпосом, а также и мелодии, на которые пели различные песни, в том числе и песни, повествовавшие о «Калевипоэге».

Во втором слое отмечаются мелодии, которые связывались с текстом эпоса после его появления из печати. Мы найдем там мелодии, созданные народом («Кукушка, кукуй») или же приспособления текстов из эпоса к мелодиям раннего народного творчества.

Не все из этих приспособлений были удачны. Причиной этой неудачи было:

1. С текстом эпоса связывали мелодии, которые имели уже с давних пор свой собственный текст, употребляемый народом до наших дней;
2. или же увязка происходила с мелодии из противоположного жанра (веселая мелодия с печальным текстом или же наоборот);
3. были и такие случаи, когда использовались чужеземные мелодии.

Все они не находили пути к народу; мы можем их найти лишь в старых песенниках.

Вскоре после появления эпоса из печати начали пользоваться песнями из «Калевипоэг» в художественном музыкальном творчестве. Первыми инициаторами этого были А. Гренцштейн и К. А. Херманн. Заслуга последнего состоит в том, что он заложил твердую основу художественному музыкальному творчеству по темам «Калевипоэг» своей песней «Память родины».

Его примеру следовали почти все эстонские композиторы до

наших дней. Особенно интенсивно начали употреблять тексты из «Калевипоэга» при советской власти, причем особенно высокий уровень был достигнут на пороге сотого юбилейного года.

По жанрам мы найдем в этом творчестве хоровые и сольные песни, инструментальные пьесы и т. д. Радостно отметить, что в этом творчестве встречаются также музыкальные произведения крупной формы: кантаты, симфонические произведения, балет и т. д.

В общем надо еще раз подчеркнуть, что «Калевипоэг», в котором отражается история нашего народа, его чаяния и мечты, имеет большое идейно-художественное достоинство как источник музыкального творчества и в будущем.

Героический эпос еще не использован в оперном творчестве, для чего он имеет все требуемые качества и предпосылки.

«KALEVIPOEG» IN DER MUSIK

R. Ritsing

Zusammenfassung

Das estnische Volksepos «Kalevipoeg» hat ein ehrwürdiges Alter erreicht. Im Verlauf von 100 Jahren hat es als Meilenstein auf dem Wege der Entwicklung unserer nationalen Kultur gestanden. Daher haben wir allen Grund, die Etappen dieses Weges zu erforschen, und das um so mehr, da die Klassiker des Marxismus das Volksschaffen für einen sehr wichtigen Faktor in der kommunistischen Erziehung halten und wiederholt die Notwendigkeit seiner allseitigen Erforschung hervorgehoben haben.

Der vorliegende Aufsatz stellt sich die Aufgabe, einen kurzen Überblick über das Epos «Kalevipoeg» als Quelle der Volksmusik zu geben.

Es ist bekannt, daß die Epen aller Völker, von der ältesten Zeit bis zu unseren Tagen, einen allseitigen musikalischen Ausdruck gefunden haben.

Das Epos «Kalevipoeg» unterscheidet sich von vielen anderen Volksepen durch die Vielseitigkeit und den Reichtum seines musikalischen Themas. Wir finden dort sich wiederholende musikalische Situationen und Szenen, die mit Gesang und Musik verbunden sind.

Das Epos «Kalevipoeg» enthält viele Volkslieder verschiedener Thematik (Lieder von Sängern, über die Macht des Gesanges, Lieder der Freude und der Trauer, Lieder von Eltern und Anverwandten, Lieder der Arbeit und des Vergnügens, Festlieder usw.). Von den epischen Liedern wären zu nennen: das Lied «Von der großen Eiche», «Die Jungfrau des Weltalls» u. a.

Die Verbindung von Volksweisen mit der Thematik des Epos vollzog sich in zwei Schichtungen:

- 1) die Verbindung vor der Veröffentlichung des Epos und
- 2) die Verbindung, die nach dem Erscheinen des Epos im Druck entstand.

Die erste Schichtung enthält Lieder, die ihre eigene Melodie schon dann besaßen, als sie noch in keiner Beziehung zum Epos standen, aber auch Melodien, nach denen verschiedene Lieder gesungen wurden; darunter Lieder, die vom «Kalevipoeg» erzählten.

Zur zweiten Schichtung gehören solche Melodien, die mit dem Text des «Kalevipoeg» nach seinem Erscheinen im Druck verbunden wurden. Wir finden dort Melodien, die vom Volk geschaffen sind («Kuckuck, laß deinen Ruf erschallen!») oder Texte aus dem Epos, die den Melodien des frühen Volksschaffens angepaßt wurden. Diese Anpassungen sind nicht immer gelungen, und zwar aus folgenden Gründen:

- 1) Mit dem Text des Epos verband man Melodien, die schon von alters her ihren eigenen Text besaßen, der noch heute vom Volk gesungen wird;

- 2) der Text wurde mit einer Melodie entgegengesetzten Genres verbunden (eine lustige Melodie mit einem traurigen Text und umgekehrt);

- 3) in einzelnen Fällen wurden auch fremdländische Melodien benutzt.

Alle diese Lieder fanden nicht den Weg zum Volke und sind nur noch in alten Liederbüchern erhalten.

Bald nach dem Erscheinen des Epos im Druck begann man, die Lieder aus dem «Kalevipoeg» im künstlerischen musikalischen Schaffen zu verwenden. Die erste Anregung ging von A. Grenzstein und K. A. Hermann aus. Das Verdienst des letzteren besteht darin, daß er mit seinem Lied «Erinnerung an die Heimat» einen festen Grund zur musikalischen Bearbeitung der «Kalevipoeg»-Themen gelegt hat. Ihm sind fast alle estnischen Komponisten bis zu unseren Tagen gefolgt.

Besonders intensiv begann man Texte aus dem «Kalevipoeg» in der Zeit der Sowjetmacht zu bearbeiten, wobei der Höhepunkt an der Schwelle des 100. Jahrestages erreicht wurde.

Von den Genres finden wir in dieser Schaffensperiode Chor- und Sololieder, Instrumentalwerke u. a. Es ist erfreulich, daß auch musikalische Großformen geschaffen worden sind.

Es sei noch einmal hervorgehoben, daß der «Kalevipoeg», in dem sich die Geschichte unseres Volkes, sein Streben und seine Träume widerspiegeln, einen großen ideell-künstlerischen Wert besitzt und auch weiterhin eine Inspirationsquelle des musikalischen Schaffens bleiben wird. Das Heldenepos hat seine künstlerische Gestaltung zur Oper noch nicht erlebt, obgleich es alle Voraussetzungen dazu besitzt.